

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

Кафедра економічної та соціальної географії

На правах рукопису

МОЗОЛЮК АНТОН ОЛЕГОВИЧ

**ПРОСТОРОВІ ОСОБЛИВОСТІ ТОРГІВЛІ ПОСЛУГАМИ
МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ПОЛЬЩЕЮ**

Спеціальність: 106 (Географія)»

Освітньо-професійна програма: Географія

Робота на здобуття освітнього рівня Бакалавр

Науковий керівник:

ЛАЖНІК ВОЛОДИМИР ЙОСИПОВИЧ,
кандидат географічних наук, доцент

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол № _____

засідання кафедри економічної та соціальної географії

від _____ 2024 р.

Завідувач кафедри

_____ доц. Погребський Т. Г.

ЛУЦЬК – 2024

АНОТАЦІЯ

Мозолюк А. О. Просторові особливості торгівлі послугами між Україною та Польщею.

В бакалаврській роботі розкрито теоретико-методичні аспекти суспільно-географічного вивчення зовнішньоекономічних зв'язків у торгівлі послугами окремої країни, досліджено передумови та фактори розвитку зовнішньоекономічного співробітництва між Україною та Польщею, проаналізовано сучасний стан, динаміку двосторонньої торгівлі послугами, просторові особливості регіональної диференціації зовнішньої торгівлі послугами України з Польщею. Розглянуто проблеми та перспективи розвитку зовнішньоекономічних зв'язків України у торгівлі послугами з Польщею. Вивчено можливості використання матеріалів дослідження при викладанні географічних та соціально-економічних дисциплін у загальноосвітніх школах та закладах вищої освіти.

Встановлено, що динаміка торгівлі послугами між Україною та Польщею з початку ХХ ст. й до сьогодні була нестабільною із загальною тенденцією до зростання обсягів товарообігу у торгівлі послугами зі значною регіональною диференціацією, великою варіативністю та асиметричністю у величинах двостороннього обороту послуг.

На основі застосування коефіцієнтів торговельної збалансованості та зв'язаності виявлено просторові особливості регіональної диференціації експортно-імпортних потоків послуг між регіонами України та Польщею. Встановлено, що західні та найбільш економічно розвинені регіони України найбільше залучені у систему зовнішньої торгівлі послугами України з Польщею.

Ключові слова: зовнішньоекономічні зв'язки, торгівля послугами, експорт, імпорт, товарооборот, коефіцієнт торговельної збалансованості, коефіцієнт торговельної зв'язаності, Україна, Польща.

SUMMARY

Mozolyuk A. O. Spatial features of trade in services between Ukraine and Poland.

The theoretical and methodological aspects of socio-geographical study of foreign economic relations in trade in services of a separate country are disclosed in the bachelor's work, the prerequisites and factors of development of foreign economic cooperation between Ukraine and Poland are investigated, the current state, dynamics of bilateral trade in services, spatial features of regional differentiation of foreign trade in services of Ukraine with Poland are analyzed. The problems and prospects of development of foreign economic relations of Ukraine in trade in services with Poland are considered. The possibilities of using research materials in the teaching of geographical and socio-economic disciplines in secondary schools and institutions of higher education have been studied. Translated with DeepL.com (free version) It is established that the dynamics of trade in services between Ukraine and Poland from the beginning of the twentieth century to the present day has been unstable with a general tendency to increase the volume of trade in services with significant regional differentiation, great variability and asymmetry in the value of bilateral turnover of services.

Using the coefficients of trade balance and connectivity, the spatial features of regional differentiation of export-import flows of services between the regions of Ukraine and Poland are identified. It is found that the western and most economically developed regions of Ukraine are most involved in the system of foreign trade in services between Ukraine and Poland.

Key words: foreign economic relations, trade in services, export, import, turnover, coefficient of trade balance, coefficient of trade connectivity, Ukraine, Poland.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ КРАЇНИ	8
1.1. Суть поняття «зовнішньоекономічні зв'язки»	8
1.2. Зовнішня торгівля послугами як форма зовнішньоекономічних зв'язків	13
1.3. Методичні аспекти суспільно-географічного дослідження зовнішньої торгівлі послугами	20
РОЗДІЛ 2. ФАКТОРИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ ПОСЛУГАМИ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ПОЛЬЩЕЮ	26
2.1. Історичні та геополітичні фактори	26
2.2. Географічні фактори	32
РОЗДІЛ 3. ПРОСТОРОВІ ОСОБЛИВОСТІ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ ПОСЛУГАМИ МІЖ РЕГІОНАМИ УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩЕЮ	37
3.1. Динаміка та сучасний стан зовнішньої торгівлі послугами між Україною та Польщею	37
3.2. Просторові особливості зовнішньої торгівлі послугами між регіонами України та Польщею	43
3.3. Проблеми та перспективи розвитку зовнішньої торгівлі послугами між Україною та Польщею	55
РОЗДІЛ 4. ОСНОВНІ НАПРЯМИ ТА МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ГЕОГРАФІЇ	62
ВИСНОВКИ	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	71

ВСТУП

Актуальність теми. На сучасному етапі розвитку України в умовах активізації співробітництва з країнами-членами Європейського Союзу та російської військової агресії важливого значення набуває розширення зовнішньоекономічного співробітництва в усіх сферах із країнами, які підтримують Україну в боротьбі проти російського агресора та є стратегічними партнерами нашої держави. Серед цих країн особливо виділяється Республіка Польща, з якою Україна має добросусідські відносини та є провідним торговельним партнером серед країн ЄС. Польща активно підтримує Україну в її прагненнях вступити до ЄС, вона лобіює інтереси України на континентальному та світовому рівнях. Розвиток відносин із Польщею має принципове значення для забезпечення стабільності в Європі та ключовим пріоритетом зовнішньої політики України на сучасному етапі. Стратегічне партнерство України та Польщі базується на стабільних зовнішньоекономічних зв'язках, серед яких на сьогодні особливе місце займає торгівля товарами та послугами. Після підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом і наданням в 2022 р. Україні статусу країни-кандидата на вступ до ЄС помітним є зростання обсягів зовнішньоторговельного обороту між обома країнами, в якому вагоме місце займає, окрім торгівлі товарами, й торгівля послугами. Розширення та зміцнення зовнішньоторговельних відносин України з Польщею сприяє підвищенню рівня соціально-економічного розвитку обох держав та їх регіонів. Тому дослідження просторових особливостей зовнішньої торгівлі послугами регіонів України з Польщею на сучасному етапі є актуальним питанням із позицій суспільно-географічної науки.

Мета роботи – на основі системно-структурного підходу проаналізувати просторові особливості торгівлі послугами між регіонами України та Польщею.

Для досягнення поставленої мети розв'язувалися такі **завдання**:

- розглянути теоретико-методичні основи суспільно-географічного дослідження зовнішньоекономічних зв'язків окремої країни;
- проаналізувати фактори розвитку зовнішньої торгівлі послугами між Україною та Польщею;
- розглянути сучасний стан та динаміку торгівлі послугами між Україною та Польщею;
- виявити просторові особливості експортно-імпортних потоків послуг між регіонами України та Республікою Польща;
- виявити проблеми та перспективи розвитку зовнішньої торгівлі послугами між Україною та Польщею;
- розглянути можливості використання результатів дослідження у шкільному курсі географії в загальноосвітніх школах.

Об'єкт дослідження – зовнішня торгівля послугами між Україною та Польщею.

Предмет дослідження – просторові особливості зовнішньої торгівлі послугами регіонів України з Польщею.

Наукова новизна. В роботі на основі аналізу літературних джерел та первинних статистичних матеріалів досліджено особливості просторової диференціації торгівлі послугами між регіонами України та Республікою Польща з використанням коефіцієнтів торговельної збалансованості та зв'язаності. За результатами дослідження складено картосхеми та виявлено ступінь залученості регіонів України у систему торговельних зв'язків послугами з Польщею.

Практичне значення одержаних результатів. Матеріали проведеного дослідження можуть бути використані при складанні програм соціально-економічного розвитку регіонів України як загалом, так і розвитку окремих форм зовнішньої торгівлі, зокрема. Матеріали бакалаврської роботи також можуть бути використані при вивченні університетських курсів: «Основи суспільної географії», «Географія зовнішньої торгівлі», «Регіональна

економічна та соціальна географія», «Економічна та соціальна географія України».

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять праці таких науковців, як Д. Горун, Т. Коморніцкі, Ю. Макогон, О. Мельничук, В. Ободовська, Я. Олійник, І. Павленко, А. Слюсаренко, О. Топчієв, О. Шаблій та ін. Окремі аспекти зовнішньоекономічної діяльності та торговельних зв'язків товарами й послугами України з Польщею та іншими країнами світу досліджували також такі викладачі Волинського національного університету імені Лесі Українки, як В. Корчун, В. Лажнік, І. Мандрик, С. Пугач та ін.

Джерельна база роботи – первинні матеріали Державної служби статистики України та її територіальних органів, монографії, підручники, періодика, статистичні збірники, картографічні матеріали, дані всесвітньої мережі Інтернет.

Під час дослідження використовувалися такі загальнонаукові та конкретно-наукові методи, як аналіз, синтез, описовий, порівняльно-географічний, картографічний, групування, математико-статистичний, системно-структурного аналізу та ін.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження були апробовані на VIII Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції «Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів» (м. Луцьк, 12–14 квітня 2024 р.) і за темою магістерської роботи було опубліковано тези:

Лажнік Володимир, Мозолюк Антон. Регіональна диференціація торгівлі послугами між Україною та Польщею. *Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів* : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. / за ред. Ю. М. Барського та В. Й. Лажніка, м. Луцьк, 12–14 квітня 2024 р. Луцьк : ФОП Мажула Ю. М., 2023. С. 19–23.

Обсяг і структура роботи. Бакалаврська робота складається із вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 77 с., у тому числі основна частина – 70 с.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ КРАЇНИ

1.1. Суть поняття «зовнішньоекономічні зв'язки»

У сучасному соціально-економічному розвитку кожної країн світу важливе значення має розширення та зміцнення зовнішньоекономічних зв'язків (ЗЕЗ) з іншими країнами, яке є одним із визначальних чинників впливу на соціально-економічний розвиток суспільства. На думку В. І. Лишиленка, кожна країна незалежно від рівня свого соціально-економічного розвитку не може існувати без участі в міжнародному поділі праці, без тісних зовнішніх економічних зв'язків із іншими державами світу. Зовнішньоекономічні зв'язки в різних формах впливають на розвиток різних виробництв товарів і послуг, зумовлюють зростання національного доходу й рівня життя народу та сприяють підвищенню рівня соціально-економічного розвитку країн [32].

Суспільно-географічна сутність зовнішньоекономічних зв'язків у сучасній науковій літературі трактується по-різному. Так, О. І. Шаблій визначає зовнішньоекономічні зв'язки як взаємообмін із країнами світу продуктами матеріального виробництва, енергією, послугами, інформацією на основі міжнародного поділу праці, а також співробітництво політичних органів, спрямоване на ефективне розв'язання глобальних проблем людства, розширення особистих контактів громадян [50; 58].

Деякі вчені стверджують, що зовнішньоекономічні зв'язки є економічною підсистемою країни, яка розвивається під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів, які визначають загальний розвиток системи загалом й які безпосередньо обумовлюють розвиток економіки країни чи регіону. Як зазначає І. О. Дерід, ЗЕЗ – це комплексна система різноманітних форм міжнародного співробітництва держав й їх суб'єктів у всіх галузях економіки. Вони є комплексом різних напрямків, форм, методів і засобів переміщення

матеріальних, фінансових й інтелектуальних ресурсів між країнами світу. ЗЕЗ відносяться до найбільш складних сфер економіки будь-якої країни, що забезпечує певний ступінь її залученості до світової економіки [15].

Н. М. Штангей та В. Ю. Аксьонова вважають, що ЗЕЗ – це комплексна система різноманітних форм міжнародного співробітництва держав та їх суб'єктів у різних сферах економіки [59]. Міжнародне співробітництво держав як засіб реалізації загальнодержавних інтересів здійснюється в різних формах, однією з яких є зовнішньоекономічна діяльність як сфера господарської діяльності країни, яка здійснюється на основі виробничої та науково-технічної кооперації, експортно-імпортних операцій із товарами та послугами, з виходом на зовнішній ринок підприємств й організацій.

Зовнішньоекономічні зв'язки формуються завдяки виконанню державою такої її зовнішньої функції, як зовнішньоекономічні відносини, що є системою відносин економічних суб'єктів певної країни із суб'єктами інших країн. У свою чергу, вони є складовою частиною зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) країни. ЗЕД в українській науковій літературі трактується як діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, а також діяльність державних замовників з оборонного замовлення у випадках, визначених законами України, побудована на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами [15].

На думку деяких учених (Ю. В. Макогон, А. С. Філіпенко та ін.), зовнішньоекономічна сфера діяльності кожної країни формується й функціонує на таких рівнях: загальнодержавному, регіональному та локальному (на рівні підприємств, об'єднань, організацій, фізичних осіб) [33; 56; 57].

Поєднання внутрішніх і зовнішніх факторів у сучасних умовах широкого поширення інтеграційних та глобалізаційних процесів визначає пріоритетні напрями, форми та види здійснення зовнішньоекономічних операцій, що впливають на загальний соціально-економічний розвиток країни й дають корисний ефект на основі раціонального використання переваг, вигідних сторін та можливостей міжнародного географічного поділу праці [49].

Суспільно-географічна сутність зовнішньоекономічних зв'язків визначається сукупністю напрямів, форм, методів і засобів торговельно-економічного, валютного та кредитно-фінансового співробітництва між країнами з метою раціонального використання переваг міжнародного поділу праці [36]. З метою підвищення економічної ефективності господарської та підприємницької діяльності ЗЕЗ можуть здійснюватися в різних формах зовнішньоекономічної діяльності. Деякі вчені зазначають, що саме в ЗЕЗ переплітаються економіка й політика, дипломатія й комерція, промислове виробництво й торгівля, наукові дослідження та кредитно-фінансові операції.

До *основних форм* зовнішньоекономічної діяльності держави відносять експорт та імпорт товарів і послуг, капіталів та робочої сили, фінансово-кредитна та інвестиційна діяльність, науково-технічне співробітництво, спільне підприємництво, реалізація проєктів на компенсаційній основі, культурно-освітня співпраця, туризм тощо. Важливого значення для України у сучасних умовах широкомасштабної російської агресії набуває така форма зовнішньоекономічних зв'язків, як прямі іноземні інвестиції та кредити.

Найпоширенішим визначенням зовнішньоекономічних зв'язків (ЗЕЗ) є те, де вони визначаються як комплексна система різноманітних форм міжнародного співробітництва держав та їх суб'єктів у всіх галузях господарства та економіки, оскільки вони є історичною та економічною категорією. Як історична категорія зовнішньоекономічні зв'язки є продуктом цивілізації. Вони виникають з появою держави й розвиваються разом із нею. Різкий стрибок у розвитку національних ринків окремих держав і в обміні товарами цих національних ринків здійснено в період переходу натурального господарства до товарно-грошових відносин. Це зумовило розширення інтернаціональних зв'язків і міжнародного обміну товарами й послугами в економічній сфері міждержавних відносин [15].

Як економічна категорія зовнішньоекономічні зв'язки є системою економічних відносин, що виникають під час руху ресурсів усіх видів між державами й економічними суб'єктами різних держав (підприємствами,

компаніями, фірмами та організаціями). Водночас, ЗЕЗ на сучасному етапі розвитку світової економіки охоплюють всі сфери економічного життя країн світу, особливо виробничу, торговельну, фінансову, інвестиційну, політичну та ін. Сутність ЗЕЗ як економічної категорії проявляється в їх різноманітних функціях. Головними їхніми функціями є: а) організація та обслуговування міжнародного обміну природними ресурсами й результатами праці в їх речовій та вартісній формі; б) міжнародне визнання споживної вартості продуктів міжнародного поділу праці; в) організація міжнародного грошового обігу. На думку В. О. Ободовської, до цих трьох функцій слід додати ще й четверту: вплив формування рівня валового регіонального продукту на соціально-економічний розвиток та його локалізацію на регіональному рівні [39, с. 26].

Суть *першої функції* полягає в тому, що процесі географічного поділу праці продукти й послуги, які виробляються в певній країні отримуються, обмінюються й доводяться до конкретних споживачів у речовій та вартісній формі. *Друга функція* – це міжнародне визнання споживчої вартості продуктів та послуг, яка виражається завершенням акту товарно-грошових відносин та закінченням обміну грошей на товар у міжнародного поділу праці. У процесі здійснення різноманітних міжнародних розрахунків створюється безперервний рух грошей (*третьою функцією*). Суть *четвертої функції* полягає в тому, що її змістом є збалансований та сталий економічний розвиток як країни загалом, так і на рівні кожного окремого регіону. Внаслідок росту виробництва регіонального продукту збільшуються обсяги торгівлі виробленими товарами й послугами та обсяги іноземних інвестицій. Тобто, ЗЕЗ є інструментом впливу на економічну систему держави та сприяє її динамічному соціально-економічному розвитку [39]. У сучасному світовому господарстві ЗЕЗ виступають як фактори зростання національного доходу держави, економії господарських витрат і прискорення науково-технічного прогресу. Здійснення ЗЕЗ у різних формах дає змогу перенести міждержавне співробітництво зі звичайного обміну товарами на торгівлю послугами, спільне вирішення техніко-економічних завдань, розвиток наукової й виробничої кооперації та інших форм спільної господарської діяльності.

Зовнішньоекономічні зв'язки з позиції суспільної географії є суспільно-географічною категорією, яка виражає розгалужену просторову систему різноманітних потоків товарів, послуг та фінансових коштів, які надаються певними суб'єктами економічних відносин (підприємствами, компаніями, фірмами та організаціями) іншим суб'єктам. Ця система потоків як суспільно-географічний процес відображає різноманітні обміни, що одночасно здійснюються між державами та регіонами світу, а також спеціалізацію країн і регіонів на виробництві та постачанні певних видів продукції та наданні певних послуг. Вивчення ЗЕЗ дає змогу виявити специфіку й особливості просторових проявів процесів глобалізації, регіоналізації та інтернаціоналізації світової економіки. Також для виявлення просторових особливостей ЗЕЗ доцільно аналізувати напрацювання інших суспільних наук у сфері ЗЕЗ, зокрема історичних, політичних й економічних, які вивчають сферу зовнішньоекономічної діяльності держав світу.

У суспільно-географічних дослідженнях просторових особливостей ЗЕЗ важливим є аналіз динаміки та сучасного стану ЗЕЗ, географічної та товарної структури міжнародної торгівлі товарами та послугами, домінуючих напрямків торговельних потоків між окремими країнами та їх групами, створеними за територіальною чи організаційною ознакою. Географічна структура потоків товарів і послуг характеризує їх розподіл за місцями призначення (регіонами, країнами в обох напрямках) або походження, а також за внутрішньою та зовнішньою структурами [27].

Отже, зовнішньоекономічні зв'язки є важливою функцією зовнішньої політики держави, адже від рівня розвитку та їх динаміки залежить соціально-економічний розвиток країни, її місце та роль у системі світової економіки та міжнародного поділу праці. ЗЕЗ значно впливають на зовнішні відносини з різними державами світу, оскільки є просторовим проявом системи різноманітних експортно-імпортних потоків товарів, послуг та фінансових коштів, що надаються країнами-учасниками зовнішньоекономічної діяльності на основі обмінів, а також специфіка міжнародної спеціалізації країн у міжнародному поділі праці.

1.2. Зовнішня торгівля послугами як форма зовнішньоекономічних зв'язків

Для розширеного розуміння зовнішньоекономічних зв'язків у суспільно-географічних та економічних дослідженнях, зазвичай, їх класифікують на окремі види та форми за певними ознаками. Вид ЗЕЗ – це сукупність зв'язків, об'єднаних однією загальною ознакою, наприклад напрямком товарного потоку (експорт, реекспорт, імпорт, реімпорт) чи структурною ознакою (зовнішньоторговельні, фінансові, інвестиційні, виробничі зовнішньоекономічні зв'язки). Формою зв'язку є спосіб певного виду зв'язку, зовнішній прояв сутності будь-якого конкретного зв'язку.

ЗЕЗ характеризуються розгалуженою багаторівневою структурою. Так, за ознакою основних форм здійснення зовнішньоекономічні зв'язки поділяються на зовнішньоторговельні, науково-технічні, інвестиційні, кредитно-фінансові, інтуристські, виробничі тощо [50].

До зовнішньоторговельних зв'язків відносять торгівлю та бартер товарами, торгівлю послугами (інформаційний обмін, інжиніринг, реінжиніринг, туризм, послуги зв'язку, транспортне обслуговування та інші послуги) та торгівлю інтелектуальною власністю (ноу-хау, консалтинг, франчайзинг). У міжнародному бізнесі широке поширення отримали посередницькі, біржові та банківські послуги, страхування, міжнародні перевезення вантажів. Останнім часом швидко зростають обсяги послуг, які надають комп'ютерні мережі, наявні в розвинених країнах світу.

Фінансові ЗЕЗ – це обслуговування платежів, страхування, кредитування, депозити й інші банківські операції. Виробничими ЗЕЗ є кооперація, спільне підприємництво. лізинг, франчайзинг. Інвестиційні видами ЗЕЗ є такі основні види, як вкладання капіталу в цінні папери, вкладання капіталу в нерухомість, вкладання капіталу в підприємництво.

За іншою ознакою – характером розвитку – виділяють постійні, періодичні й епізодичні зовнішньоекономічні зв'язки. Також за типом країн, із

якими здійснюються ЗЕЗ, їх поділяють на зв'язки з індустріально розвиненими країнами (наприклад, із США, Німеччиною, Францією, Японією та ін.), з країнами з ринковою економікою (наприклад, із Польщею, Словаччиною тощо) та з країнами, що розвиваються (з країнами Азії, Африки та Латинської Америки). В суспільно-географічних дослідженнях та статистичних довідниках ЗЕЗ аналізуються за частинами світу (Європа, Америка, Азія, Африка, Австралія та Океанія) й найчастіше за окремими країнами (як у нашому дослідженні з Польщею). Застосування суспільно-географічного підходу до дослідження зовнішньоекономічних зв'язків країни передбачає вивчення механізму формування та реалізації їх, особливостей товарної та географічної структури, виявлення їх найбільш ефективних видів та напрямів удосконалення [40].

Найпоширенішими формами ЗЕЗ є такі: 1) *міжнародна торгівля*; 2) *міжнародне науково-технічне співробітництво*; 3) *міжнародне валютно-фінансове співробітництво*; 4) *міжнародне інвестиційне співробітництво*; 5) *міжнародне виробниче співробітництво* та 6) *міжнародне співробітництво у галузі туризму* [39].

Міжнародна торгівля – це найбільш поширена, найстаріша й специфічна форма ЗЕЗ, яка здійснюється через обмін продуктами праці (товарами й послугами) між продавцями й покупцями різних країн [23]. Під широким терміном «міжнародна торгівля» слід розуміти не тільки відносини купівлі та продажу товарів, а й послуг. За її допомогою здійснюється купівля-продаж різноманітних товарів для промислового використання (обладнання, деталі, вузли, агрегати, запчастини й т. д.), громадського споживання (обладнання для лікувальних закладів, санаторіїв, курортів, засоби міського транспорту тощо), а також широкого вжитку (одяг, взуття тощо) та купівля-продаж продовольчих товарів і сировини, продукції інтелектуальної праці (ліцензії та «ноу-хау», інжинірингова продукція). Найчастіше міжнародну торгівлю розуміють як зовнішню торгівлю усіх країн світу. Як стверджує І. П. Павленко, термін «зовнішня торгівля» означає торгівлю будь-якої країни з іншими, що здійснюється внаслідок вивезення (експорт) та ввезення (імпорт) товарів і

послуг, які оплачуються покупцем або здійснюється на основі бартерного обміну [42]. Під час просторового аналізу зовнішньої торгівлі розрізняють різні рівні її прояву. Якщо вивчається окрема країна, то зазвичай вживається термін «зовнішня торгівля товарами або послугами», а у випадку одночасного вивчення двох країн (наприклад, України та Польщі) слід вживати терміни «взаємна, двостороння, міждержавна торгівля»). На континентальному та світовому рівні під час аналізу торгівлі декількох або всіх країн між собою доцільно вживати терміни «міждержавна та світова торгівля». Завдяки міжнародній торгівлі країни світу спеціалізуються на виробництві та продажі певних видів товарів і послуг [42].

На сьогодні у світі сформувався світовий ринок послуг, який є системою міжнародних відносин обміну, де основним товарним об'єктом виступають різноманітні види послуг й яка існує на основі міжнародного поділу праці, адже послуга – це продукт праці, створений у результаті угоди про купівлю-продаж, у якого відсутня речова форма [37, с. 115]. Світовий ринок послуг розвивається за таких умов, як ускладнення виробництва та насичення ринків товарами (торговельні послуги), науково-технічного прогресу та інформатизації суспільства, збільшення кількості компаній по наданню послуг, підвищення частки нових видів послуг (банківських, страхових, посередницьких). На сьогодні країни, що розвиваються, використовують торгівлю послугами як засіб для подолання внутрішнього дефіциту поставок і для диверсифікації та збільшення експорту. Не кожна країна може стати центром послуг у різних секторах економіки, проте може скористатися торговим потенціалом послуг. Послуги є найдинамічнішим компонентом світової економіки, а торгівля та прямі іноземні інвестиції в послуги збільшуються швидше, ніж у товари за останні півтора десятиліття [37, с. 115, 117].

Про послуги не можна сказати, що вони існують в рамках їх фізичних можливостей на ринку й незалежно від клієнта або покупця, на відміну від товару. Деякі вчені запропонували визначення, що охоплює як фактичні відмінності, так і характеристики операцій із послугами: *послуга* – це трансакція, яка є не просто переданням прав власності на об'єкт (відчутний чи

ні), вона охоплює також низку завдань, які виконуються виробником для споживача. Виконання цих завдань потребує контакту між ними, виробництво й реалізація послуг не можуть відокремлюватися одне від одного. Таке визначення послуг показує деякі загальні риси торгівлі товарами й послугами, адже багато товарів виробляються й реалізуються за допомогою трансакцій, які схожі на трансакції послуг (наприклад, послуги з продажу товарів, зроблених на замовлення).

Класифікація послуг становить досить серйозну наукову проблему, що розв'язується різними способами. Так, статистична організація Європейської комісії (Євростат) класифікує послуги за таким основними 12 категоріями: 1) послуги з переробки матеріальних ресурсів; 2) послуги з технічного обслуговування та ремонту; 3) транспортні послуги; 4) туристичні послуги; 5) послуги з будівництва; 6) страхові та пенсійні послуги; 7) послуги, пов'язані з фінансовою діяльністю; 8) плата за використання інтелектуальної власності; 9) послуги у сфері телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні послуги; 10) інші бізнес-послуги; 11) культурні та рекреаційні послуги; 12) державні та урядові послуги. Оскільки структура сфери послуг постійно змінюється, то ця класифікація підлягає періодичному перегляду, адже виникають нові види послуг або через виділення тих видів послуг, які раніше були допоміжними й із часом стали самостійними сферами діяльності [61].

У суспільно-географічних дослідженнях доцільно аналізувати, такі статистичні параметри зовнішньої торгівлі послугами: 1) загальний щорічний обсяг (товарооборот або товарообіг) та його динаміку протягом певного часу; 2) географічну структуру й її динаміку; 3) компонентну структуру та її зміни; 4) сальдо товарообороту та його динаміку, а також й інші показники.

Міжнародне науково-технічне співробітництво охоплює обмін, генерування та використання нових знань і технологій. Це такий рівень міждержавного партнерства, в якому домінує торгівля патентами, ліцензіями, технічним досвідом, а також співпраця у сфері проведення спільних науково-дослідних досліджень і конструкторських розробок. Міжнародне науково-

технічне співробітництво здійснюється із комерційною або некомерційною метою й фінансується з державного бюджету країн-партнерів або за кошти міжнародних та суспільних організацій і добровільних фондів. Зазвичай, суб'єкти з країн-партнерів беруть участь у виконанні міжнародних проектів і програм, долучатися до діяльності іноземних і міжнародних наукових товариств, асоціацій і спілок на правах їх членів тощо [39, с. 29]. До світового ринку науково-технічних послуг відносять міжнародний інжиніринг і міжнародне ліцензування. Останнім часом надзвичайно бурхливо розвивається міжнародний лізинг.

На сьогодні у світі активно розвивається такий вид посередницьких послуг, як міжнародний консалтинг. Це вид послугової діяльності, коли спеціалізовані фірми одних країн надають поради державам, виробникам, продавцям і покупцям інших країн із широкого кола питань економічної діяльності, передусім із консультування у зовнішньоекономічній сфері. Консалтингові послуги часто надаються разом із наданням інших видів послуг. Особливо цей вид послуг надають великі компанії, які працюють у сфері нафтового, автомобільного та електронного бізнесу й створюють свої філії, дочірні компанії в різних країнах світу. Основні споживачі консалтингових послуг – державні організації, виробничі та торговельні фірми, банківські структури та страхові компанії.

Валютно-фінансові відносини представляють собою систему взаємодії національних курсів валют і позичкових капіталів різних країн при здійсненні зовнішньоторговельних операцій. Дуже часто вони виражаються у формі кредитів або міжнародних позик, що є однією із форм вивозу капіталу. Важливого значення набувають іноземні капіталовкладення в економіку інших країн, які здійснюються внаслідок діяльності транснаціональних компаній (ТНК).

У системі валютно-фінансових відносин у більшості випадків фірми спеціалізуються на таких професійних послугах, як бухгалтерські послуги та послуги з аналізу фінансової діяльності (аудит), юридичні послуги (особливо з міжнародних питань). Страхові послуги – це особлива форма економічних

відносин, яка включає створення спеціального ринку коштів (страхового фонду) для відшкодування збитків, які сталися в результаті стихійних і випадкових дій природи та людини. Основними видами страхових послуг у сфері міжнародних економічних відносин є страхування зовнішніх ризиків, експортно-імпортних операцій, національних майнових інтересів за кордоном, діяльності спільних підприємств, страхування транспортування вантажів, страхування від нещасних випадків, морське, авіаційне страхування, страхування експортних кредитів тощо [15].

Інша форма ЗЕЗ – *міжнародне інвестиційне співробітництво*. Міжнародні інвестиції дають змогу ефективно вирішувати певні соціально-економічні проблеми, будувати нові підприємства, стимулювати розвиток різних сфер економіки. Міжнародні інвестиції бувають трьох видів: 1) реальні інвестиції, що є довгостроковими вкладеннями коштів у галузі матеріального виробництва, серед яких особливо виділяються прямі інвестиції; 2) фінансові інвестиції, які називають портфельними й що здійснюються у результаті кредитно-фінансової діяльності; найпоширенішими є операції з цінними паперами; 3) інтелектуальні (ноу-хау, спільні наукові розробки, передача досвіду, ліцензійна діяльність, підготовка кадрів тощо) [14, с. 203].

Міжнародне виробниче співробітництво як форма ЗЕЗ найчастіше здійснюється на основі міжнародної спеціалізації та кооперування виробництва певних товарів, спільного виробництва промислової продукції на багатосторонній основі, у формі організації спільних підприємств та у сфері капітального будівництва [41, с. 295]. Ця форма ЗЕЗ розвивається переважно у промисловості та тривалих і стійких коопераційних зв'язків між господарюючими суб'єктами різних країн, які виробляють певну промислову продукцію. Деякі вчені окремо розглядають *спільне підприємництво* як форму ЗЕЗ, яке часто реалізується не тільки в промисловості, а й у сільському господарстві, у сфері послуг, у фінансово-кредитній сфері. Спільні підприємства на основі укладених контрактів як самостійні суб'єкти економічних відносин мають широкі права

для здійснення експортних та імпорتنих операцій, у тому числі й у сфері торгівлі послугами.

Міжнародне співробітництво в галузі туризму на сьогодні є новою й прогресивною формою ЗЕЗ та складовою частиною зовнішньої торгівлі послугами. Міжнародний туризм – це багатопланова система послуг, яка спрямована на задоволення потреб осіб, які є представниками одних країн і перебувають з короткостроковим відвідуванням в інших країнах. Основними видами міжнародного туризму є рекреаційний, науковий, діловий. До структури міжнародних туристичних послуг відносять організацію туристичних поїздок, продаж путівок і турів, надання послуг із розміщення та харчування туристів у готелях, кемпінгах та інших закладах розміщення, організацію пересування туристів по країні, послуги щодо організації відвідування закладів культури, торгівлі та розваг, а також організацію реклами, доведення інформації. Надання туристичних послуг іноземним туристам стали частиною економіки багатьох країн світу й нині після епідемії коронавірусу відновилися й інтенсивно розвиваються. Розвиток туристичного співробітництва стимулює певним чином світову торгівлю й є вагомим фактором поліпшення порозуміння між народами, налагодженню добросусідських відносин між державами [34, с. 7].

Отже, зовнішньоекономічні зв'язки у різних формах є інструментом впливу на розвиток економіки країни у результаті зовнішньоекономічної діяльності. Вони мають різновидову ієрархічну структуру, у тому числі у сфері торгівлі послугами, що є об'єктом нашого дослідження.

1.3. Методичні аспекти суспільно-географічного дослідження зовнішньої торгівлі послугами

Вивчення зовнішньоекономічних зв'язків певної країни у рамках суспільної географії загалом й географії зовнішньої торгівлі зокрема дає змогу зрозуміти особливості та роль участі країни в міжнародному поділі праці. Використання різних методів під час дослідження торгівлі послугами дозволяє виявити специфіку просторових особливостей міжнародної торгівлі між окремими країнами.

Слово метод походить від гр. *methods* – «шлях до чого-небудь» і широко вживається в багатьох науках. Адже метод одночасно є й результатом процесу пізнання, та його передумовою, оскільки є сукупністю операцій і прийомів, за допомогою яких здійснюється якась конкретна практична або теоретична діяльність. Метод часто трактується як комплекс різноманітних прийомів розумових і практичних операцій, які використовуються в конкретній науці й дають змогу всебічно пізнати її предмет. В кінцевому підсумку й мета, й завдання будь-якого дослідження зумовлені найчастіше внутрішніми потребами певної науки [52]. Водночас метод непотрібно плутати з поняттям «методика», яке визначається як певна послідовність вирішення конкретного наукового й практичного завдання, сукупність, правила й порядок застосування використовуваних методів.

Під час вивчення будь-якого явища, процесу чи проблеми використовуються різноманітні методичні підходи та прийоми залежно від мети, об'єкту, предмету вивчення, поставлених цілей і завдань дослідження [43]. Зокрема, дослідження зовнішньоекономічних зв'язків країни загалом і зовнішньої торгівлі послугами зокрема доцільно здійснювати поетапно. На *першому етапі* потрібно вивчити теоретико-методичні основи суспільно-географічного дослідження ЗЕЗ та торгівлі послугами. *Другий етап* є практичним дослідженням. На цьому етапі, необхідно виявити фактори та передумови розвитку ЗЕЗ і торгівлі послугами між досліджуваними країнами,

проаналізувати динаміку та стан розвитку зовнішньої торгівлі послугами між країнами. *Наступним етапом* дослідження може бути аналіз особливостей компонентної та географічної структури торгівлі послугами, а також просторові аспекти інвестиційного співробітництва у торгівлі послугами. Просторовий аспект у зовнішньоекономічних зв'язках слід проаналізувати на регіональному рівні окремо по обсягах товарообороту та його сальдо, експорту та імпорту послуг, зокрема на основі визначення коефіцієнтів торговельної збалансованості та зв'язаності. На *третьому етапі* вивчаються проблеми та перспективи функціонування системи зовнішньої торгівлі послугами між досліджуваними країнами із позицій обґрунтування визначення перспективних шляхів підвищення її покращення їх ефективності.

На кожному етапі під час дослідження зовнішньої торгівлі послугами країни чи регіону слід використовувати систему наукових методів, адже кожен із них є сукупністю засобів та прийомів, які окремо або в поєднанні один з одним дають змогу вирішувати різноманітні наукові та практичні завдання. З методичного погляду в суспільно-географічних дослідженнях зовнішньої торгівлі послугами слід враховувати специфіку формування та функціонування системи торговельних зв'язків, а також особливості міжнародної спеціалізації та кооперації виробництва та надання послуг. Для цього доцільно застосовувати такі загальнонаукові методи дослідження, як індукція, дедукція, узагальнення, абстрагування. Методи індукції та дедукції застосовувалися комплексно для отримання загальної інформації про об'єкт дослідження на основі окремих фактів та інформації про зовнішньоекономічні зв'язки України з Польщею. Зокрема, метод узагальнення полягає у виявленні загальних ознак (властивостей, відносин, тенденцій розвитку тощо), які властиві процесам й явищам досліджуваної сфери [43]. Цей метод дав змогу визначити особливості динаміки розвитку зовнішньої торгівлі послугами України з Польщею, виявити тенденції, проблеми та перспективи розвитку торговельних відносин між обома країнами.

Основна суть методу системно-структурного аналізу зводиться до того, що об'єкт дослідження розглядається як єдине ціле (система) з урахуванням

специфіки структури, взаємозв'язків, взаємовідносин усіх складників системи зовнішньої торгівлі послугами та інших форм ЗЕЗ, виявлення ролі кожної з них у загальному процесі функціонування. Зовнішньоторговельні відносини слід розглядати як складну просторову систему, що складається з компонентів, які перебувають у тісних взаємозв'язках. Застосування цього методу дало змогу провести розчленування системи торговельних зв'язків на структурні одиниці, акцентуючи увагу на виявленні особливостей компонентної та географічної структур зовнішньої торгівлі послугами між Україною та Польщею.

Застосування статистичного методу означає збір та отримання первинних статистичних матеріалів по зовнішній торгівлі та інвестиційному співробітництві України, використання статистичних довідників, обробку та аналіз цих матеріалів відповідно до мети дослідження. Обробка зібраних статистичних даних здійснювалася за допомогою таких статистичних методів, як індексний метод, статистичні групування тощо. У нашому дослідженні статистичний метод із використанням програми Excel дав змогу проаналізувати обсяги товарообороту, експорту, імпорту та сальдо торговельного обороту в торгівлі послугами між Україною та її регіонами й Польщею.

Вивчення просторових особливостей торговельних зв'язків регіонів України з Польщею у сфері зовнішньої торгівлі послугами передбачає застосування математико-статистичних методів, які дають змогу виявити зв'язки між аналізованими явищами. Перехід від описових до точних методик є одним із головних завдань математизації географії [19]. Математико-статистичні методи в роботі представлені трендовим аналізом, обчисленням різноманітних коефіцієнтів тощо.

Для аналізу українсько-польських торговельних зв'язків у сфері торгівлі послугами використовувалися статистичні дані Державної служби статистики України за 2001–2021 рр. Особливості просторової диференціації регіонального розподілу цих зв'язків аналізувалися за офіційними даними територіальних органів статистики 24 областей України й м. Києва. Відповідно до Закону України «Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів

у період дії воєнного стану або стану війни» новіша статистична інформація про зовнішню торгівлю за 2022–2024 рр. сьогодні не оприлюднюється [20].

В роботі, зокрема, використано індексний метод дослідження. Нами вираховувалися індекси (коефіцієнти) між певними параметрами зовнішньої торгівлі послугами, які є певними індикаторами, що характеризують співвідношення між параметрами й дають змогу виявити просторові відмінності та особливості. Так, для визначення порівняльної значимості нами використано два коефіцієнти: коефіцієнт торговельної збалансованості та коефіцієнт торговельної зв'язаності регіонів у торгівлі послугами. *Коефіцієнт торговельної збалансованості* відображає особливості співвідношення експортних та імпортних потоків послуг між регіонами України та Польщею. Він розраховувався як відношення сальдо торгівлі послугами до загального товарообороту за формулою:

$$Kzbi = Si / Ti , \quad (1)$$

де $Kzbi$ – коефіцієнт збалансованості торгівлі послугами між i -тим регіоном України та Польщею; Si – сальдо торгівлі послугами i -того регіону України з Польщею; Ti – обсяг зовнішньоторговельного обороту послугами i -того регіону з Польщею. Значення коефіцієнта збалансованості $Kzbi$ може коливатися від +1 до -1. Коли обсяг експорту є більшим від обсягів імпорту, тоді *коефіцієнт $Kzbi$* має додатне значення. При переважанні обсягів імпорту над експортом він матиме від'ємне значення. За рівності обсягів експорту та імпорту послуг у двосторонній торгівлі коефіцієнт збалансованості рівний 0 (нулю).

В географічних та економічних дослідженнях для вимірювання компліментарності торговельних відносин найчастіше використовують коефіцієнти торговельного впливу або торговельно-економічної зв'язаності, які обчислюються як відношення обсягів взаємного товарообороту до сумарного ВВП взаємодіючих країн або регіонів. Проте вони недостатньо відображають особливості регіональної диференціації торговельних зв'язків. Для просторового аналізу торговельних зв'язків у торгівлі послугами, як і товарами доцільніше застосовувати методіку, яка базується на критерії симетрії та

зв'язаності зв'язків [35; 65]. Так, нами використано *коефіцієнт торговельної зв'язаності* (K_{zv}), який розраховувався за формулою (2):

$$K_{zv} = (X_{mn}/X_m) : (M_{nm}/M_m), \quad (2)$$

де K_{zv} – коефіцієнт торговельної зв'язаності у торгівлі послугами регіону m із країною n ; X_{mn} – обсяг експорту послуг із регіону m до країни n ; X_m – сукупний експорт послуг регіону m ; M_{nm} – імпорт послуг із країни n до регіону m ; M_m – сукупний імпорт послуг регіону m . Цей коефіцієнт є більш коректним, адже враховує співвідношення часток експорту та імпорту послуг регіону до певної країни в сумарних обсягах експорту та імпорту послуг регіону.

Величини коефіцієнта зв'язаності K_{zv} (від 0 до 1 й більше) можуть бути різними, оскільки наявна певна асиметрія в двосторонній торгівлі послугами. Вони вказують на певну ступінь залежності кожного регіону від країни n (у нашому випадку від Польщі) як по експорту, так і по імпорту послуг. Якщо коефіцієнт K_{zv} дорівнює одиниці або більший за неї, це вказує на високий ступінь орієнтованості на торговельні зв'язки з торговельними партнерами в країні n (у нашому випадку з Польщею). Якщо розрахований коефіцієнт менший за 1 (одиницю), то це свідчить про слабкі торговельні зв'язки, зумовлені незбалансованістю торгівлі між досліджуваними регіонами й партнерами.

Зміни в динаміці торговельних зв'язків на різних етапах розвитку міждержавних відносин між Україною та Польщею вивчалися за допомогою історичного методу наукових досліджень. Він дає змогу визначити причини та фактори, що зумовили виникнення того чи іншого об'єкта, вивчити стадії його розвитку аж до сучасного стану. Історичний метод нами використано зокрема для аналізу розвитку ЗЕЗ між Україною та Польщею в історичному аспекті, адже кожному періоду розвитку відповідає певний рівень розвитку цих зв'язків, що зумовлює специфіку міждержавних відносин у сфері торгівлі послугами.

Порівняльний метод дав змогу виявити найістотніші риси подібності та відмінності у торгівлі послугами в різних аспектах. Він часто використовується під час класифікацій, генералізації, оцінюванні та прогнозуванні [43]. Цей метод дав змогу співставити рівні торговельної збалансованості та зв'язаності

регіонів України у торгівлі послугами з Польщею, порівняти сучасний стан розвитку торгівлі послугами із тим, який існував раніше.

Дослідження зовнішньої торгівлі послугами окремої країни вимагає застосування методів просторового аналізу, одним із яких є картографічний. За допомогою такого інструменту, як тематичні карти нами відображено просторові відмінності в обсягах товарообороту, експорту та імпорту послуг, а також у коефіцієнтах торговельної збалансованості та зв'язаності. Із застосованих різноманітних математичних прийомів та засобів карту доцільно використовувати як вихідний матеріал для наступних дослідницьких операцій.

Просторові подібності й відмінності та певний порядок їх прояву у досліджуваних явищах і процесах можна виявити за допомогою наукової систематизації, основними видами якої є класифікація, типологізація, групування. Класифікація й типологізація переслідують одну мету – упорядкування об'єктів, які вивчаються з тією відмінністю, що в першому випадку сукупність об'єктів (явищ) розподіляється на групи (класи), а в другому – з розрізнених об'єктів (явищ) складаються групи (типи) [43; 52]. Класифікація – це розподіл сукупності явищ або предметів певної належності на класи (групи) на основі кількісних параметрів згідно з більшістю істотних прикмет. Метод класифікації нами застосовано у дослідженнях зовнішньої торгівлі послугами, класифікуючи їх за окремими ознаками (наприклад, класифікація регіонів України за рівнем участі в торгівлі послугами з Польщею тощо).

Отже, дослідження просторових особливостей зовнішньої торгівлі послугами України з Польщею вимагає застосування як загальнонаукових, так і конкретно-наукових методів, які дають змогу детально виявити й проаналізувати специфіку розвитку та особливості їхнього просторового поширення й визначити рівні торговельної збалансованості та зв'язаності регіонів України у торгівлі послугами з Польщею. Просторовий аналіз параметрів торгівлі товарами та послугами дав змогу визначити місце й роль регіонів у системі торговельних зовнішньоекономічних зв'язків між Україною та Польщею, виявити регіони, котрі відіграють найбільшу роль у двосторонніх зв'язках.

РОЗДІЛ 2. ФАКТОРИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ ПОСЛУГАМИ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ПОЛЬЩЕЮ

2.1. Історичні та геополітичні фактори

На розвиток зовнішньоекономічних відносин між країнами-партнерами впливають як зовнішні фактори: історичні, геополітичні й гео економічні, так і внутрішні: політичні, економічні й соціально-культурні. Сучасне геополітичне положення Польщі та України як країн Центральної Європи визначається тим, що вони за своїми геостратегічними потенціалами є ключовими європейськими державами на векторах захід–схід і північ–південь як осьові держави. Це зумовлює необхідність повного використання переваг такого геополітичного положення для формування у Центральній Європі зони стабільності, безпеки, співпраці та розвитку. Обидві держави мають середню величину суспільно-економічного й військового потенціалу та стратегічне значення для регіону [3].

На формування зовнішньоекономічних зв'язків між Україною та Польщею у різних формах має сильний вплив історичний фактор, адже вони формувалися у складних історичних умовах й визначався економічними, політичними, географічними та культурно-цивілізаційними факторами. Загалом до сьогодні сформувалися сприятливі умови для розвитку різносторонніх зв'язків, серед яких немаловажну роль відіграли добрі політичні відносини, культурна близькість та географічне сусідство, набутий досвід трансформації економічних систем обох країн. На двосторонні торговельні відносини, у тому числі й на торгівлю послугами та обмін капіталом значно вплинула світова та регіональна геополітична ситуація, розширення ЄС за рахунок країн Центрально-Східної Європи, вступ Польщі до ЄС у 2004 р. , підписання угоди між ЄС та Україною про зону вільної торгівлі у 2014 р. та надання Україні статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу в 2022 р.

Започаткування двосторонніх відносин між українським та польським народами відноситься до часів раннього середньовіччя, коли існували Київська Русь та Польське королівство й коли обидві країни в XI–XII ст. зазнали

феодалної роздробленості. Проте тоді між ними почали формуватися торговельні відносини. Торговельні потоки, які здійснювалися по торговельних шляхах, проходили по територіях Наддніпрянщини, Полісся, Волині, Холмщини. Після монголо-татарської навали Київська Русь була зруйнована й перестала бути зовнішньоторговельним та міжнародним актором. Після потрапляння українських земель під панування спочатку Золотої Орди, а з XV ст. Литви та Польщі, які в 1569 р. об'єдналися в Річ Посполиту. Після цих історичних подій українсько-польські відносини перестали бути міждержавними й стали асиметричними, трансформувались у відносини між імперією та периферійною провінцією [12].

Польські поміщики й аристократи були дуже зацікавлені в родючих українських чорноземах та багатолісових лісах, експлуатували й пригноблювали українське населення, намагалися розширити виробництво зерна й деревини, які вивозилися через Балтійське море та сухопутними транспортними шляхами до країн Західної Європи. Транспортний фактор і транспортні послуги у той час відігравали помітну роль у торговельних зв'язках.

Наприкінці XVIII ст. після трьох поділів Речі Посполитої східні українські землі увійшли до складу Російської імперії, а територія Галичини й Буковини – до Австро-Угорської імперії, а західні польські землі увійшли до складу Пруссії. Ці події помітно змінили просторові вектори зовнішньоекономічних відносин між українськими та польськими торговельними партнерами, що, у свою чергу, вплинуло на розвиток відносин у сфері торгівлі послугами, зокрема. Найбільш сприятливим періодом у цьому складному історичному розвитку був кінець XIX – початок XX ст., коли й Україна, й частина Польщі перебували у системі єдиного російського імперського ринку та у більш-менш сприятливих умовах розвитку капіталізму, проте часто економічні суперечності в межах етнічно-державницьких відносин призводили до гострого протистояння, що несприятливо впливало на процес торговельно-економічного розвитку [51, с. 72].

Після Першої світової війни незалежність Польщі була відновлена, а територія Західної України відійшла за Ризьким мирним договором 1921 р. до складу Польської держави. У міжвоєнний період український народ був роз'єднаний і не мав власної державності, перебуваючи у складі СРСР, Польщі, Чехословаччини та Румунії, й не міг брати участь у міждержавних відносинах як самостійний актор. У цей час Польща, незважаючи на те, що український народ становив близько 14 % відновленої польської держави, не розробила послідовної етнічної політики щодо нього та інших національних меншин й здійснювала утиски його [31].

Геополітичні зміни в Європі наприкінці ХХ ст. після розпаду соціалістичної системи та СРСР й зі здобуттям Україною незалежності в грудні 1991 р. зумовили формування нового етапу у розвитку двосторонніх українсько-польських відносин. Розпад комуністичної системи правління в Польщі, взаємний інтерес, демократизація суспільства в обох незалежних державах на початку 1990-х років сприяли розвитку міждержавного співробітництва у різних сферах, у тому числі й розвитку двосторонніх торговельних відносин у сфері торгівлі послугами. Динамічному розвитку двосторонньої торгівлі послугами сприяли також такі фактори, як сприятливе геополітичне та ринкове положення, територіальна близькість та тривалі традиційні економічні зв'язки.

Розширенню двосторонніх відносин сприяло те, що 2 грудня 1991 р. Польща першою серед країн світу визнала незалежність України, а 8 січня 1992 р. були встановлені повноцінні дипломатичні відносини між обома країнами. Економічне співробітництво між країнами активізувалося після підписання 18 травня 1992 р. міждержавного українсько-польського Договору про добросусідство, дружні відносини і співробітництво, який був ратифікований Постановою Верховної Ради 17 вересня 1992 р. [16]. Низка угод і домовленостей, укладених на початку 1990-х рр., створювали повноцінну договірно-правову базу українсько-польських економічних відносин [21]. На початку 1990-х років Україна сформувала власну систему міжнародного торговельного співробітництва

в умовах зникнення глобальної двосистемності та двополюсності у міжнародних відносинах, впровадження геополітичного плюралізму, припинення геополітичного протистояння та гонки озброєнь, необхідності розбудови системи глобальної безпеки [8]. Проте Україна, яка проводила багатовекторну зовнішню політику й пошук стратегічних партнерів, залишалася нестабільною й слабкою, тоді як Польща в 1990-ті роки здійснила успішну політичну й економічну трансформацію, яка дала їй змогу вступити до НАТО та ЄС й стати сильною й стабільною державою. Багатовекторна геополітична стратегія не сприяла утвердженню України як сильного та важливого геополітичного гравця на міжнародній та європейській арені, що в кінці-кінців призвело до російської агресії в 2014–2015 рр., анексії Криму та частини Донбасу та широкомасштабного російського вторгнення 24 лютого 2022 р.

Процес розвитку двосторонніх міждержавних відносин незалежної України з Республікою Польща умовно поділяють на три періоди [44]:

1) перший період (1992–1993 рр.), коли встановлювалися контакти, відбувалося підписання перших двосторонніх документів й низки угод, вивчалися можливості для співпраці, у т. ч. й торговельно-економічної. Двосторонні відносини не були головним пріоритетом у зовнішній політиці обох держав, оскільки Польща прагнула зміцнити відносини із країнами Західної Європи й США, а Україна тільки розпочала складний процес державотворення. Водночас, у Польщі деякі політики (Я. Онишкевич та ін.), розглядаючи в 1992 р. нову геополітично-безпекову геостратегію Польщі, вважали питанням виняткової важливості необхідність активізації польської влади на українському напрямку. Одним із перших важливих документів того періоду була Угода між Урядом України та Урядом Республіки Польща про міжнародні автомобільні перевезення, яка певним чином вплинула на активізацію торгівлі послугами [17];

2) другий період (1993–1999 рр.) характеризується тим, що двосторонні відносини розвивалися як відносини стратегічного партнерства, у тому числі й у торговельно-економічній сфері. Важливою подією на цьому етапі було

підписання Протоколу про Українсько-польську змішану комісію з питань торгівлі та економічного співробітництва 12 січня 1993 р. та Угоди між Урядом України та Урядом Республіки Польща про співробітництво і взаємодопомогу у митних справах у грудні 1995 р. [17], що сприяло розширення торговельно-економічного співробітництва між Україною та Польщею;

3) третій період припадає на кінець 1990-х рр. й триває до сьогодні. Це період розвитку стратегічного партнерства між обома країнами, яке відповідає взаємним національним інтересам. Для України одним із пріоритетних завдань стало нарощування експортної бази та налагодження тісних двосторонніх сусідських відносин, зокрема з Польщею. Польща нині є важливим союзником, який активно підтримує євроінтеграційні та євроатлантичні прагнення України. Польща проводить досить активну кампанію на підтримку членства України в ЄС та спрямовує значні зусилля для якнайшвидшого приєднання України до НАТО [44]. Після української «помаранчевої революції» та вступу Польщі в ЄС у 2004 р., відносини між двома країнами ще більше зміцнилися [18]. У березні 2005 р. була підписана Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про економічне співробітництво, що мала стимулювати двосторонню торгівлю, у тому числі й послугами [17]. Проте Україна залишалася слабкою, нестабільною країною між ЄС і НАТО та Росією, тоді як допомога Польщі не могла бути ефективною. Підписання 27.06.2014 р. Угоди про асоціацію між ЄС та його державами-членами, з одного боку, та Україною, з іншого, дало поштовх для активізації двосторонніх торговельних відносин. Невід'ємною частиною цього документу є Угода про глибоку й всеосяжну зону вільної торгівлі (DCFTA). Ці документи та надання в 2022 р. статусу Україні кандидата на вступ до ЄС сприяють розвитку українсько-польських економічних відносин та розширенню торговельних зв'язків.

На сучасному етапі в узагальненому вигляді можна виділити кілька важливих чинників, які взаємно посилюють один одного й у комплексі впливають на ефективність двосторонніх ЗЕЗ між Україною та Польщею:

- 1) ускладнення соціально-економічної ситуації в Україні та ЄС через

широкомасштабну війну в Україні, припинення поставок енергоносіїв із РФ, блокада країною-агресором українського агропромислового експорту, несприятлива світова кон'юнктура. Ці фактори призвели до загострення соціально-економічних і соціальних проблем в Україні та на теренах ЄС й вплинули на ЗЕЗ між обома країнами, у тому числі й у сфері торгівлі послугами; 2) зростання міграційного навантаження внаслідок масової міграції громадян України за кордон через широкомасштабну російську агресію й окупацію частини українських територій. За оцінками експертів ООН, у країнах світу нині перебуває понад 7 млн біженців з України. Потоки біженців були спрямовані переважно до Польщі та інших країн ЄС [59, с. 6–7]; 3) консенсусний механізм ухвалення рішень є хронічним складником проблем в ЄС, спричинений геополітичними орієнтаціями політичних еліт, зовнішніми впливами, внутрішньополітичною кон'юнктурою тощо. Принцип консенсусу пояснюється розбіжностями в позиціях деяких країн-членів, проте уповільнює й гальмує важливі рішення Євросоюзу, у т. ч. у сфері зовнішньої політики та економіки [59, с. 9]. Прикладом може бути вирішення питання транзиту української експортної агропродукції через транспортну систему Польщі та проблеми блокування польськими фермерами вантажного транспорту на кордоні з Польщею на початку 2024 р., що зумовило зменшення обсягів надання транспортних послуг економічними суб'єктами обох країн.

Проте, незважаючи на ці та інші негативні фактори, Україна й Польща нині активно взаємодіють і консультуються по питаннях енергетичної безпеки та диверсифікації джерел енергопостачання, кібербезпеки, а також у військово-технічній, економічній та оборонній сферах. Для цього періоду міждержавних відносин характерне динамічне нарощування обсягів двосторонньої торгівлі як товарів, так і послуг, що є стабільною позитивною тенденцією. Також активно розвивається міжрегіональне співробітництво й науково-технічна та культурна співпраця. Польща, Україна й Литва у липні 2020 р. спільно утворили регіональний формат – «Люблінський трикутник» [44]. 23 квітня 2022 р. у Кракові був підписаний Меморандум про співпрацю в експорті та імпорті українських

товарів, а 16 травня 2022 р. у Варшаві зроблена Спільна заява щодо спрощення експорту українських зернових [17]. Ці документи на сьогодні значно посприяли розширенню обсягів торгівлі послугами між Україною та Польщею.

Отже, на формування й розвиток українсько-польських двосторонніх торговельно-економічних зв'язків значно вплинули історичні та геополітичні фактори. Особливо важливе значення має сучасна договірно-правова база, яка регулює різні сфери міждержавних відносин, у тому числі й торгівлі послугами. Подальше розширення та вдосконалення існуючої договірно-правової бази у сфері торговельно-економічного співробітництва має виняткове значення для подальшого розвитку стратегічного партнерства між Україною та Польщею у зовнішньоекономічній сфері. Зважаючи на географічну близькість країн та сформовані й перевірені часом господарські зв'язки, сучасне торговельно-економічне співробітництво України з Польщею є логічним продовженням розвитку економічних відносин між країнами.

2.2. Географічні фактори

На формування системи зовнішньоекономічних зв'язків між Україною та Польщею значний вплив мають географічні фактори, серед яких виділяють дві головні групи: природно-географічні та суспільно-географічні. Природно-географічні фактори на формування та розвиток ЗЕЗ переважно діють опосередковано, тоді як суспільно-географічні діють безпосередньо.

Серед природно-географічних факторів найбільш впливовими є вигідне географічне положення та наявність природних сировинних ресурсів. Україна – це друга за величиною територією європейська країна, тоді як Польща має вдвічі меншу за площею територію. Важливе значення для розвитку ЗЕЗ з різними країнами світу й особливо надання транспортних послуг має вихід України до Чорного та Азовського морів і Дунайського водного шляху та транзитність її території, адже через Україну пролягають найкоротші транспортні шляхи, які поєднують Європу й Азію [54, с. 75]. Вона має кордони із багатьма європейськими

державами, що сприяє розвитку прикордонної, прибережної та міждержавної торгівлі товарами й послугами та міжнародного бізнесу [13].

Україна, маючи багатий природно-ресурсний потенціал, виступає на світових ринках як потужний постачальник вугілля, залізної та марганцевої руд, деревини та вироблених на металургійних підприємствах сталі, чавуну й прокату. Також родючі чорноземні ґрунти забезпечують виробництво значної кількості аграрної продукції, особливо пшениці, кукурудзи, соняшнику та інших олійних культур, які нині є основними українськими експортними товарами. За прогнозами експертів, саме завдяки наявному природно-ресурсному потенціалу Україна має шанси стрімкого економічного розвитку й нарощування обсягів зовнішньої торгівлі товарами та послугами [6, с. 157]. З іншого боку, неефективне використання й консервування природно-ресурсного потенціалу може привести до екстенсивного ресурсно-сировинного характеру внутрішнього економічного розвитку та зовнішньоекономічних зв'язків, у т. ч. й із Польщею.

Також слід зауважити, що Польща має також потужний природно-ресурсний потенціал і сприятливе географічне положення. З логістичного погляду великим надбанням Польщі є її розташування в центрі Європи, на перетині основних транспортних шляхів сполучення. Це дає змогу інвесторам легко отримати доступ до ринків ЄС та країн Східної Європи. Зокрема, вихід до узбережжя Балтійського моря, сусідство з 7 європейськими країнами та наявність розгалуженої транспортної мережі забезпечує вигідне торговельно-географічне положення країни відносно світових і європейських ринків збуту експортної продукції, отримання необхідної сировини та надання різноманітних послуг. Польща виділяється запасами вугілля й мідної руди, сірки, свинцю, цинку та срібла. Загалом добувається й переробляється близько 400 млн т мінеральної сировини, з цієї кількості 40 % становить кам'яне вугілля, 35 % пісок і гравій, а також буре вугілля і вапняк [11]. Проте недостатня забезпеченість залізною та марганцевою рудою зумовлює потребу в імпорті цих сировинних товарів для стабільної роботи польських металургійних підприємств. Ці фактори певним чином впливають на розвиток торгівлі послугами, особливо транспортних.

На розвиток двосторонніх ЗЕЗ між Україною та Польщею значний вплив мають суспільно-географічні фактори, серед яких найвагомішими є: стан та рівень соціально-економічного розвитку економіки країн, плюралізм форм власності, трудовий потенціал, розвиток підприємництва, транспортної та ринкової інфраструктури, лібералізація зовнішньоекономічної діяльності, транскордонне співробітництво, рівень розвитку регіонів і регіональна політика.

Зокрема, в Україні в перші роки незалежності відбулося різке погіршення макроекономічної ситуації в країні через зниження обсягів промислового виробництва, низьку продуктивність сільського господарства, падіння національного доходу, посилення імпортової залежності країни, особливо від постачання енергоносіїв, поглиблення соціальної диференціації та інші чинники. З початку 2000-х років економічна ситуація в Україні значно покращилася, однак світова економічна криза 2008–2010 рр., російська агресія, розпочата в 2014 р., та російське широкомасштабне вторгнення в лютому 2022 р. спричинили знову негативні явища в економіці України й значно вплинули на її зовнішньоекономічну діяльність й зумовили трансформаційні процеси в товарній і географічній структурах ЗЕЗ, у т. ч. й із Польщею. Нині Польща значно випереджає Україну за рівнем економічного розвитку. Так, за даними Міжнародного валютного фонду, на початку 2024 р. в Польщі було вироблено валового внутрішнього продукту на суму 1800,54 млрд дол. США (20 місце у світі), тоді як в Україні всього 515,947 млрд дол. США (49 місце у світі) [66]. У розрахунку на душу населення в Польщі було вироблено 49 060 дол. США (39 місце у світі), тоді як в Україні цей показник становив 15 464 дол. США (104 місце у світі) [67]. За темпами росту його виробництва за період із 1990 р. до сьогодні Польща випереджає Україну в 10 разів. Таке становище в економіці значно впливає на стан ЗЕЗ та торгівлю послугами між обома країнами. Статистичні дані про структуру валового внутрішнього продукту України та Польщі за кінцевим використанням свідчать також про співвідношення експорту та імпорту України та Польщі не на користь України, а також дають змогу проаналізувати їхню динаміку за останні роки.

Польща має стабільну економіку зі сформованим макроекономічним становищем, яка розвивається швидкими темпами, а короткострокові економічні перспективи є оптимістичними. В Польщі нині система фіскальної політики є сильною, заходи, вжиті для збільшення податкових надходжень, є ефективними, а ситуація на ринку праці є найкращою в новітній історії Польщі. Одним із факторів розвитку ЗЕЗ між обома країнами та росту польської економіки (після значного фінансування з боку ЄС) є ступінь забезпеченості трудовими ресурсами. Так, за оцінками Національного банку Польщі, українські заробітчани забезпечують 0,3–0,9 % зростання ВВП Польщі [4].

Як зазначає Т. Л. Бондарчук, серед ендогенних чинників впливу на розвиток зовнішньоторговельних відносин важливе значення мають такі, як розгортання процесів приватизації, розвиток різних форм підприємництва, рентних й орендних відносин, залучення українських підприємств до іноземних проєктів, розвиток ринкової інфраструктури, посилення іноземного інвестування, лібералізація зовнішніх торговельних зв'язків, залежність зовнішньої торгівлі від зовнішніх кредитів, розвиток експорту продукції важкої індустрії та зростання обсягів транзитної торгівлі й торгівлі послугами [6, с. 157].

Також слід зазначити, що внаслідок економічних реформ, членства в ЄС Польща значно наростила свій економічний потенціал. Польща нині має розвинену економіку, що дає змогу задовольнити потреби країни й експортувати продукцію й послуги в більших обсягах, ніж Україна через повільну реалізацію структурних реформ. Польща має більш розвинений внутрішній ринок із понад 38 мільйонами споживачів, який розглядається не лише як місце виробництва, але й як цільовий ринок товарів і послуг, тоді як Україна нині через російську агресію й відтік працездатного населення нині відчуває нестачу трудових ресурсів і зменшення внутрішнього споживчого ринку. Основними експортними статтями Польщі є паливно-мастильні матеріали, сировина та напівфабрикати, верстати й машини, промислове та транспортне обладнання, одяг і господарські товари. Водночас, основну частину українського товарного експорту становлять продовольство та інша

сільськогосподарська продукція й продукція металургійного комплексу. Природний газ був найбільшим імпортом України та основною причиною структурного торгового дефіциту країни.

Зміцненню та поглибленню зовнішньоекономічних зв'язків між Україною та Республікою Польща сприяє також дієва та ґрунтовна регіональна політика, яка проводиться обома країнами. Вона впливає на систему зовнішньоекономічних зв'язків через підвищення рівня соціально-економічного розвитку регіонів, їх привабливості та іміджу країн загалом.

Певне значення для розвитку ЗЕЗ між країнами має також транскордонне співробітництво, основною метою якого є досягнення збалансованого й сталого розвитку, розширення прикордонної торгівлі й партнерської співпраці між прикордонними територіями обох країн і добросусідства на польсько-українському прикордонні. Широкі можливості зовнішньоекономічного співробітництва між Україною та Польщею є в розвитку транскордонних зв'язків між східними польськими воєводствами та західними областями України. Про це неодноразово наголошував у своїх працях польський учений Т. Коморніцкі [62–64]. Ці можливості певним чином реалізуються внаслідок створення міжнародної асоціації «Карпатський Єврорегіон», до якої увійшли регіони Польщі, Угорщини, Словаччини та чотири області України – Закарпатська, Львівська, Чернівецька та Івано-Франківська, а також транскордонного об'єднання «Єврорегіон «Буг», яке охоплює Волинську область України, Люблінське та Підкарпатське воєводства Республіки Польща та Брестську область Білорусі. Певний вплив на формування ЗЕЗ мають також зв'язки між побратимськими та порідненими містами обох країн, що сприяє розвитку зовнішньої торгівлі товарами й послугами, інвестиційному та туристичному співробітництві.

Отже, на розвиток ЗЕЗ загалом і торгівлі послугами між Україною та Польщею зокрема значний вплив мають, окрім геополітичних, історичних, політико-правових, культурно-цивілізаційних, також географічні фактори. Серед географічних факторів основними є суспільно-географічні, які здійснюють найбільший вплив на формування та розвиток сучасних двосторонніх українсько-польських відносин і торговельно-економічних зв'язків.

РОЗДІЛ 3. ПРОСТОРОВІ ОСОБЛИВОСТІ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ ПОСЛУГАМИ МІЖ РЕГІОНАМИ УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩЕЮ

3.1. Динаміка та сучасний стан торгівлі послугами між Україною та Польщею

У сучасних умовах широкомасштабної російської військової агресії й складної геополітичної ситуації Україна відстоює свою територіальну цілісність і цивілізаційну суб'єктність, тому серед зовнішньополітичних пріоритетів важливого значення набуває потреба розширення співробітництва з країнами-членами ЄС, які нині активно підтримують Україну й надають їй різноманітну допомогу в умовах військової агресії [35]. Серед них важливою для України є Республіка Польща – безпосередній сусід та стратегічно важливий торговельний партнер, з яким Україна має тривалі зовнішньоекономічні відносини й який активно підтримує євроінтеграційні прагнення України. Важливим складником українсько-польських відносин і співробітництва є торговельно-економічна сфера, яка відображає реальний стан у співпраці обох країн як на міждержавному, так і на регіональному рівні,

Пожвавлення двостороннього торговельного співробітництва між Україною й Польщею в останні роки пов'язане з наданням Україні статусу кандидата на вступ до ЄС і лібералізацією зовнішньої торгівлі між Україною та ЄС відповідно до положень поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі, з налагодженням економічних і торговельних зв'язків між комерційними й підприємницькими структурами двох країн, інвестиціями та кооперацією виробництва, розширенням транскордонного й міжрегіонального співробітництва. Україна на сьогодні має розвинуту мережу міжрегіонального співробітництва саме з Республікою Польща, що здійснює позитивний вплив на розвиток двосторонніх відносин. Угоди про міжрегіональне співробітництво уклали багато областей України та воєводств Польщі. Найбільше партнерів у Польщі мають Львівська, Одеська, Івано-Франківська, Волинська та Вінницька

області. Серед польських воєводств найбільше українських партнерів мають Підкарпатське, Лодзьке, Люблінське, Мазовецьке й Сілезьке воєводства [46].

Польща та Україна завдяки великому потенціалу для розвитку та активізації взаємовигідної співпраці є важливими торговельними партнерами. Незважаючи на позитивну динаміку торговельних відносин, поки що в українсько-польських торговельних відносинах спостерігається помітна асиметрія. Україна в польській зовнішній торгівлі не відноситься до провідних країн, оскільки зовнішня торгівля Польщі зорієнтована на економічно розвинені країни світу та країни-члени ЄС. Водночас, Польща для України є одним із головних торговельних партнерів. У 2021 р. Польща зайняла перше місце серед найбільших торговельним партнером України в ЄС (із питомою вагою 7,23 %) та стала четвертим торговельним партнером у світі (з питомою вагою 7,23 %) за обсягами експортно-імпортних операцій товарами після Російської Федерації, Китаю та Німеччини [53]. За обсягами двосторонньої торгівлі товарами Польща в 2022 р. була найбільшим торговельним партнером серед європейських країн із питомою вагою 23,1 % від загального товарообороту [53]. Польща представляє великий ринок збуту, який є територіально найближчий серед країн ЄС. У 2021 р. Польща займала 1-ше місце серед країн Європи за обсягом експорту українських товарів та 2-ге місце після Китаю у світі. З іншого боку, Польща займала четверте місце серед країн світу (після Китаю, Німеччини та Росії) за загальним обсягом імпорту товарів, що поставляються в Україну [9]. За даними порталу «Слово і діло», Польща за 7 місяців 2023 р. вийшла на перше місце серед країн Європи як за обсягами експорту, так й імпорту товарів [25]. Водночас, для порівняння Україна посідає 15–16 місце серед торгових партнерів Польщі. У 2018 р. Україна перебувала на 15-му місці серед найбільших імпортерів польських товарів (2,02 % від усього обсягу). За обсягами експорту польських товарів Україна займала 20-те місце (із часткою 1,13 %) серед країн світу. Водночас, Україна перебувала на 7-му місці серед країн із найбільшим для Польщі позитивним сальдо у двосторонній торгівлі товарами (понад 2,1 млрд дол. США) [70].

В двосторонніх українсько-польських зовнішньоекономічних зв'язках вагоме місце займає також торгівля послугами, незважаючи на те, що питома вага торгівлі послугами у зовнішньоторговельному обороті України з Польщею є значно меншою (у 2022 р. 27,9 %), ніж торгівля товарами. Також загалом питома вага торгівлі послугами з Польщею є невеликою (3,55 %) у загальносвітовому обсязі обігу торгівлі послугами України) [22]. В географічній структурі експорту українських послуг у 2021 р. Польща займала 6-те місце серед країн світу після Росії, США, Швейцарії, Великобританії та Німеччини (3,52 % від загальносвітового експорту послуг України) та 2-ге місце серед країн-членів ЄС після Німеччини (10,3 % від обсягів експорту послуг до ЄС). У географічній структурі імпорту послуг до України Польща в 2021 р. займала 9-те місце серед країн світу (3,6 % від загальносвітового імпорту послуг України) та 5-те місце після Великобританії, Німеччини, Ірландії та Кіпру серед країн-членів ЄС (8,45 % від обсягів імпорту послуг України до ЄС) [22].

Для аналізу українсько-польських торговельно-економічних зв'язків у торгівлі послугами й виявлення основних тенденцій їх розвитку нами проаналізовано динаміку міждержавної торгівлі послугами в 2005–2022 р., а також обсяги експорту й імпорту послуг, зовнішньоторговельного обороту та сальдо торгівлі послугами між Україною та Польщею.

Упродовж останніх 20 років динаміка та інтенсивність торгівлі послугами України з Польщею була нестабільною й асиметричною, проте з наростаючим трендом. Про динаміку зовнішньоторговельного обороту послугами між Україною та Польщею за період 2005–2021 рр. свідчить загальний вигляд лінії тренду, який описується поліноміальною моделлю четвертої степені з високим коефіцієнтом детермінації ($R^2 = 0,95$) (рис. 3.1). Аналогічні лінії тренду на основі поліноміальної функції простежуються також у динаміці обсягів експортних поставок послуг із України в Польщу ($R^2 = 0,95$) та імпорту послуг із Польщі в Україну ($R^2 = 0,72$). Проте за майже 20-річний період лінія динаміки сальдо обороту послуг характеризується набагато вищим коефіцієнтом детермінації ($R^2 = 0,96$). Це свідчить про вплив декількох груп різноманітних чинників на торгівлю

послугами між обома країнами, що зумовлює нестабільність і значні коливання в обсягах взаємних поставок товарів і послуг, особливо в останні 10 років [28; 29].

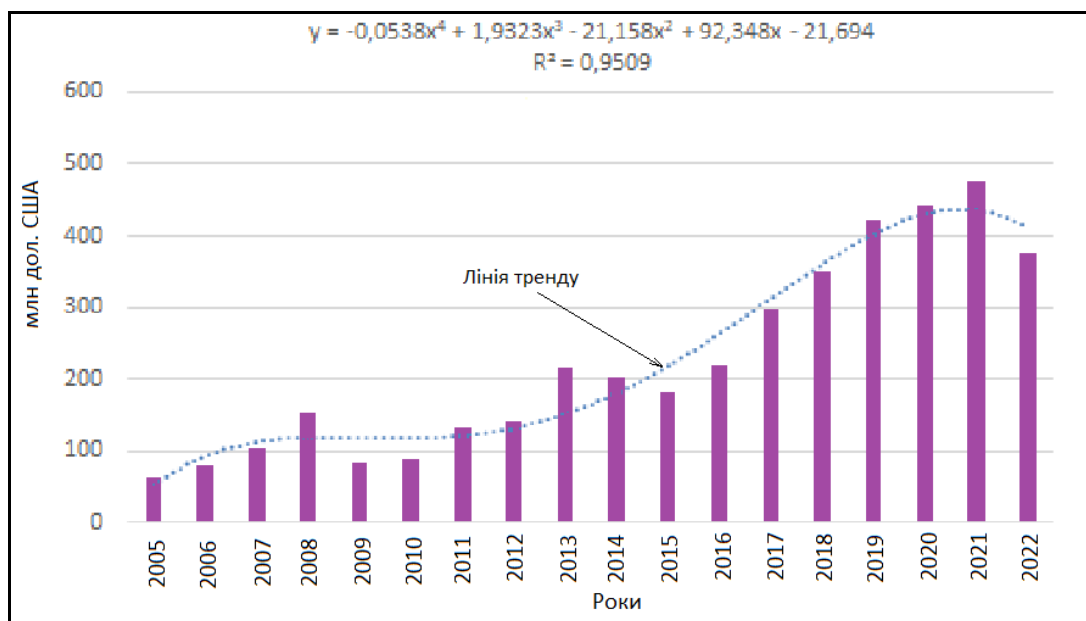

Рис. 3.1. Динаміка обсягів обороту торгівлі послугами між Україною та Польщею в 2005–2022 рр.

Проведений аналіз ЗЕЗ у торгівлі послугами між Україною й Польщею з початку ХХІ ст. до сьогодні показав, що до світової економічної кризи 2008–2009 рр. зовнішньоторговельний оборот торгівлі послугами постійно збільшувався, а після помітного спаду в 2009 р. потім знову мав тенденцію до збільшення (рис. 3.1). У 2013 р. він досяг показника 385,5 млн дол. США, проте у 2014–2015 рр. знову зменшився через кризові явища в українській економіці на тлі російської військової агресії в Криму та на Донбасі. У 2016–2019 рр. щорічні темпи нарощування обороту торгівлі послугами становили понад 20 %, проте через пандемію COVID-19 у 2020 р. відбулося його зменшення на 3,2 % відносно 2019 р. Обсяги двосторонньої торгівлі послугами в 2021 р. збільшилися на 18,8 % відносно 2020 р. [53]. Пандемія COVID-19 в 2020 р. та широкомасштабна російська агресія в лютому 2022 р. останнім часом негативно вплинули на динаміку обсягів двосторонньої торгівлі послугами, як і товарами, й зумовили помітні коливання. За даними Посольства України в Польщі, у 2022 р. обсяги двосторонньої торгівлі послугами склали 644,2 млн дол. США, що на 15,5 % менше, ніж у 2021 р. [53].

Експорт послуг з України до Польщі з 2016 р. мав позитивну тенденцію при постійному збільшенні обсягів. Якщо у 2017 р. він становив 296,3 млн дол. США при зростанні на 324,3 % відносно 2016 р., то в 2021 р. він збільшився у 1,6 рази до 477,6 млн. дол. США. Проте в умовах російсько-української війни вже в 2022 р. експорт послуг склав 375,9 млн дол. США, що на 21,3 % менше, ніж у 2021 р. [53].

Обсяги імпорту послуг із Польщі до України у 2021 р. збільшилися на 41,8 % відносно 2020 р. й склали 285 млн дол. США. У 2022 р. імпорт польських послуг до України зменшився на 5,9 % відносно 2021 р. й становив 268,3 млн дол. США.

У 2022 р. збереглося позитивне сальдо для України, позитивний тренд якого фіксується з 2013 р. при невеликих спадах у 2016 і 2021–2022 рр. [30]. Найбільше позитивне сальдо для України у торгівлі послугами з Польщею було зафіксовано останнім часом у 2020 р. (+240,1 млн дол. США). У 2021 р. воно зменшилося до 192,5 млн дол. США, а в 2022 р. до 107,6 млн дол. США [53].

Незважаючи на російську військову агресію після пандемії коронавірусу, відбулася активізація українсько-польських торговельних відносин у сфері послуг, започаткована реалізацією положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Останніми роками компонентна структура експорту українських послуг до Польщі суттєво не змінилася. Водночас, аналіз компонентної структури торгівлі послугами між обома країнами показує наявність певної асиметрії у питомих частках окремих видів послуг у загальному обсязі їх експорту та імпорту. Так, у 2022 р. в структурі експорту українських послуг до Польщі домінували послуги з переробки матеріальних ресурсів (38,1 % від усього обсягу експорту послуг до Польщі), тоді як у 2021 р. вони становили 42,5 % від усього обсягу експорту послуг до Польщі. Вагому частку в 2022 р. займали також транспортні послуги (36,2 % проти 29,6 % у 2021 р.), ділові послуги (9,3 % проти 10,5 % у 2021 р.), послуги у сфері телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні послуги (10,9 % проти 8,4 % у 2021 р.), а також послуги з будівництва (1,7 %) [24]. Частка всіх інших видів послуг в експорті склали менше 1 % (рис. 3.2). Причому відбулося помітне збільшення відносно 2021 р. частки обсягів надання транспортних послуг (на 6,6 %) та незначний ріст обсягів надання ділових послуг (на 1,2 %).

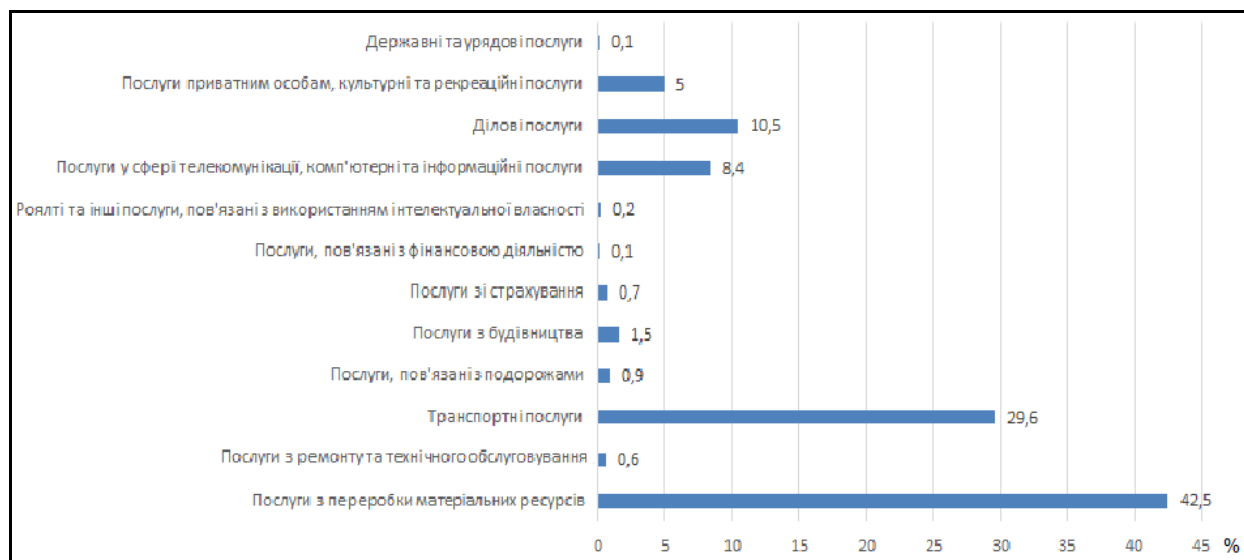

Рис. 3.2. Компонентна структура експорту українських послуг до Польщі в 2021 р.

У 2021 р. основними статтями імпорту польських послуг в Україну були: транспортні послуги (53,8 % від загального обсягу імпорту), ділові послуги (16,0 %) послуги, пов'язані з подорожами (9,6 %), послуги у сфері телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні послуги (7,3 %) та роялті й інші послуги, пов'язані з використанням інтелектуальної власності (3,8 %)(рис. 3.3.). Значно меншими були частки інших видів послуг. Проте в 2022 р. в компонентній структурі імпорту польських послуг до України відбулися помітні зміни з домінуванням транспортних послуг (70,1 %), ділових послуг (10,7 %) та послуг, пов'язаних із подорожами (7,3 %) [24].

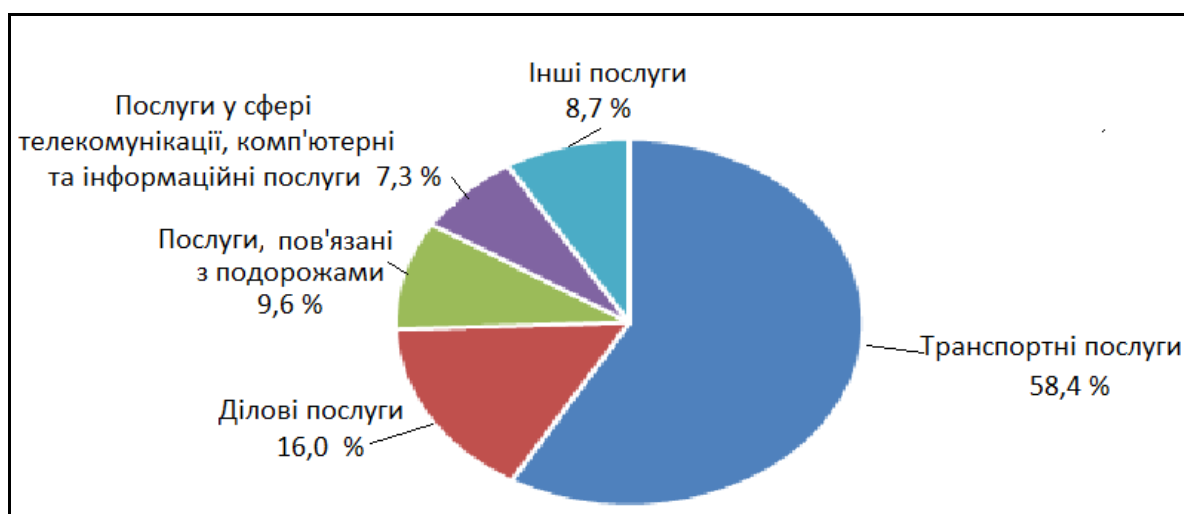

Рис. 3.3. Компонентна структура імпорту основних видів польських послуг до України в 2021 р.

Отже, українсько-польські відносини в торгівлі послугами з початку XXI ст. до сьогодні характеризуються подібною тенденцією розвитку, що й торгівля товарами з усіма країнами світу, з чергуванням підйомів і спадів та змінною компонентною структурою останнім часом. Порівняльний аналіз даних про оборот послугами між Україною та Польщею в 2005–2022 рр. свідчить, що вступ Польщі до ЄС, надання Україні статусу кандидата на вступ до ЄС і лібералізація зовнішньої торгівлі між Україною та ЄС відповідно до положень поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі значно позначилися на загальній динаміці двостороннього товарообігу. Тривала історія двосторонніх відносин підтверджує значущість й актуальність цього зовнішньоекономічного торговельного складника міждержавних економічних зв'язків. Характерною ознакою у торгівлі послугами між Україною та Польщею є позитивна динаміка в обсягах двостороннього товарообігу, експорту та імпорту послуг та зміна тренду динаміки сальдо торгівлі послугами в останньому десятилітті з негативного на позитивне на користь України. Така тенденція свідчить про посилення та зміцнення зовнішньоторговельних зв'язків із Польщею й дає підставити припустити, що позитивна динаміка збережеться й надалі, незважаючи на широкомасштабну російську агресію.

3.2. Просторові особливості зовнішньої торгівлі послугами між регіонами України та Польщею

У суспільно-географічних дослідженнях зовнішньоторговельних зв'язків вагоме значення має виявлення особливостей географічної структури в торгівлі послугами. Для виявлення особливостей просторової диференціації регіонального розподілу торговельних зв'язків нами використовувалися офіційні дані територіальних органів статистики 24 областей України й м. Києва, розміщені на інтернет-сайтах цих органів в розділі «Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами». Нами проаналізовано обсяги експорту та імпорту послуг, зовнішньоторговельного обороту та сальдо

торгівлі послугами регіонів України в 2021 р. (табл. 3.1) з метою виявлення просторових особливостей їхнього регіонального розподілу. Розглянути більш нові статистичні дані по географічній структурі торгівлі товарами за 2022–2024 рр. неможливо через припинення їх опублікування Державною службою статистики в умовах військового стану. При цьому не враховувалися статистичні дані по Автономній Республіці Крим, м. Севастополю та територіях частин Луганської та Донецької областей, які не контролюються Україною через ведення бойових дій із часу початку агресії Російської Федерації на Сході України.

Для виявлення особливостей співвідношення експортних та імпортних потоків послуг між регіонами України та Польщею використано *коефіцієнт торговельної збалансованості*, розрахований за формулою (1), наведеною в § 1.3, як відношення товарного сальдо до загального товарообороту послуг. Для вимірювання компліментарності торговельних відносин між регіонами України та Польщею нами також використано коефіцієнт торговельного впливу або торговельної зв'язаності торгівлі послугами (Kzv), який враховує співвідношення часток експорту та імпорту регіону до певної країни в сумарних обсягах експорту та імпорту торговельних послуг досліджуваного регіону. Цей коефіцієнт розраховано за формулою (2) (див. § 1.3 роботи). Застосування такого методичного підходу дало змогу виявити регіональні просторові особливості в торгівлі послугами між Україною та Польщею й оцінити домінуючі торговельні потоки й ступінь асиметричності торговельних зв'язків.

В геопросторовій структурі зовнішньої торгівлі послугами між регіонами України та Польщею характерною особливістю є значна просторова диференціація, велика варіативність й асиметричність у величинах двостороннього обороту послуг, експорту та імпорту їх. Як і в торгівлі товарами, у торгівлю послугами з Польщею найбільше залучені західні області та високорозвинені в економічному відношенні регіони України, що зумовлено сусідством та широкими транспортними зв'язками [28; 30].

**Показники торгівлі послугами між регіонами
України та Польщею в 2021 р.***

Область, регіон	Експорт послуг до Польщі, млн дол. США	Імпорт послуг із Польщі, млн дол. США	Оборот торгівлі послугами з Польщею, млн дол. США	Сальдо обороту в торгівлі послугами з Польщею, млн дол. США	Коефіцієнт збалансованості в торгівлі послугами регіону з Польщею, $Kzbi$	Коефіцієнт зв'язаності в торгівлі послугами регіону з Польщею, Kzv
Вінницька	0,67	6,15	6,83	-5,48	-0,800	0,017
Волинська	10,41	11,00	21,41	-0,58	-0,030	0,397
Дніпропетровська	25,98	29,11	55,09	-3,13	-0,060	1,067
Донецька	0,39	0,10	0,49	0,29	0,593	4,600
Житомирська	4,97	2,90	7,88	2,07	0,263	0,203
Закарпатська	8,89	1,00	9,89	7,90	0,798	0,780
Запорізька	2,36	0,76	3,12	1,60	0,512	0,429
Івано- Франківська	5,57	12,75	18,32	-7,17	-0,390	0,167
Київська	20,97	22,83	43,81	-1,86	-0,040	0,657
Кіровоградська	0,45	0,62	1,07	-0,17	-0,160	0,311
Луганська	0,05	0,10	0,15	-0,05	-0,340	0,580
Львівська	120,65	35,13	155,78	85,52	0,549	0,429
Миколаївська	1,07	1,29	2,36	-0,22	-0,090	0,045
Одеська	8,62	15,42	24,04	-6,79	-0,280	0,319
Полтавська	7,45	3,25	10,69	4,20	0,393	5,172
Рівненська	29,41	4,96	34,36	24,45	0,711	4,605
Сумська	0,62	1,97	2,59	-1,36	-0,520	0,278
Тернопільська	80,18	6,77	86,96	73,41	0,844	1,686
Харківська	2,74	5,73	8,47	-2,99	-0,350	0,081
Херсонська	2,37	0,15	2,52	2,22	0,883	12,730
Хмельницька	3,34	3,19	6,53	0,15	0,022	0,846
Черкаська	0,45	4,16	4,61	-3,72	-0,810	0,061
Чернівецька	1,11	1,31	2,42	-0,19	-0,080	0,116
Чернігівська	0,27	2,51	2,78	-2,24	-0,810	0,099
м. Київ	100,73	83,30	184,02	17,43	0,095	0,946
Україна	462,68	273,23	735,91	189,45	0,257	0,977

* Складено й розраховано автором за даними територіальних органів статистики України.

Нами виконано групування регіонів України за загальними обсягами торгівлі послугами з Польщею [30, с. 20–21]. Так, за даними територіальних

органів державної статистики України, лідером за обсягом торговельного обороту послуг із Польщею у 2021 р. було м. Київ (184,0 млн дол. США). Першу групу складають регіони України, які мали обсяги обороту в торгівлі послугами з Польщею понад 50 млн дол. США. Окрім м. Києва до неї віднесено також Львівську (155,8 млн дол. США), Тернопільську (87,0 млн дол. США) та Дніпропетровську (55,1 млн дол. США) області. До другої групи регіонів входять області з обсягами торгівлі послугами від 15 до 50 млн дол. США. Це Київська, Рівненська, Одеська, Волинська й Івано-Франківська області (рис. 3.4). Третя група регіонів – це 6 областей із обсягами обороту торгівлі послугами від 5,1 до 15 млн дол. США (Полтавська, Закарпатська, Харківська, Житомирська, Вінницька, Хмельницька області). Четверту групу регіонів складають 7 областей із обсягами обороту торгівлі послугами від 2,1 до 5,0 млн дол. США (Черкаська, Запорізька, Сумська, Чернігівська, Херсонська, Миколаївська та Чернівецька). П'ята група регіонів із найменшими обсягами обороту торгівлі послугами (менше 2 млн дол. США) – це Кіровоградська, Донецька та Луганська області (рис. 3.4).

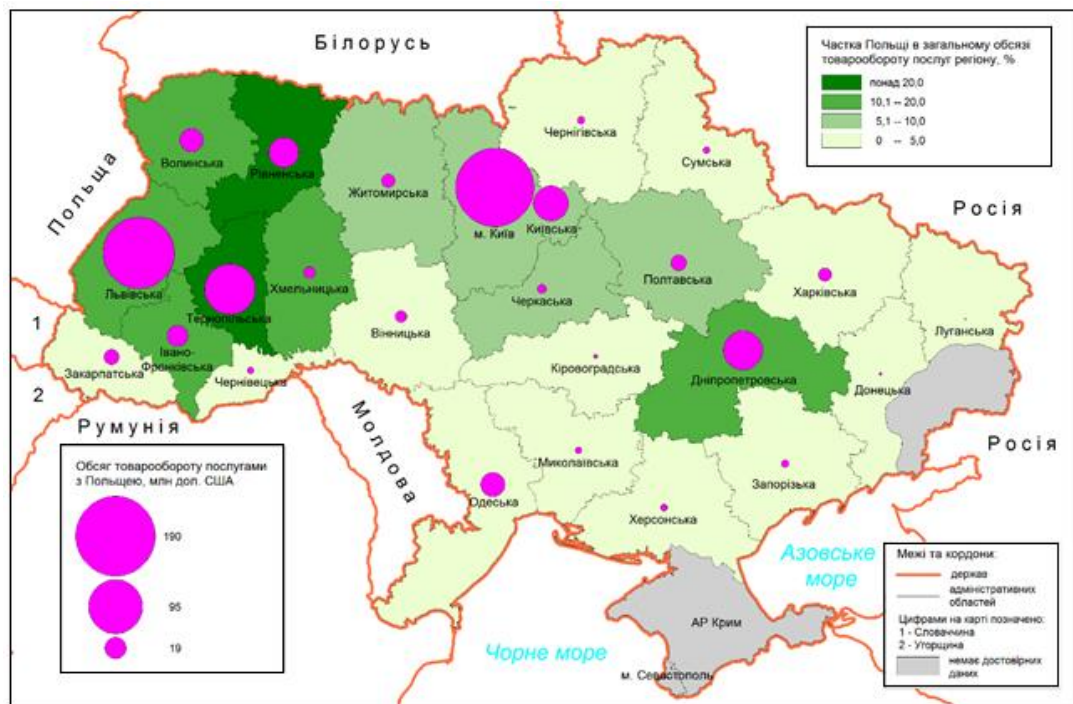

Рис. 3.4. Геопросторова диференціація товарообороту в торгівлі послугами між регіонами України та Польщею в 2021 р.

Регіональний розподіл експорту українських послуг до Польщі у 2021 р. був дуже диференційованим [30, с. 21]. Лідерами за обсягами експорту послуг до Польщі є західні регіони України та м. Київ (табл. 3.1 та рис. 3.5). Нами також виконано групування регіонів України за загальними обсягами торгівлі послугами з Польщею. Перша група регіонів – це регіони із найбільшими обсягами експорту послуг (понад 50 млн дол. США). До неї увійшли Львівська область (120,7 млн дол. США), м. Київ (100,7 млн дол. США) та Тернопільська область (80,2 млн дол. США). Рівненська, Дніпропетровська, Київська та Волинська області складають другу групу регіонів із обсягами експорту послуг до Польщі від 10 до 50 млн дол. США. У структурі експорту регіонів першої та другої груп домінують транспортні послуги, послуги з переробки товарів із метою реалізації за кордоном та послуги у сфері телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні послуги. Третя група – це регіони з обсягами експорту послуг від 5 до 10 млн дол. США (Закарпатська, Одеська, Полтавська та Івано-Франківська області). В четверту групу віднесено 7 регіонів із обсягами експорту послуг до Польщі від 1 до 5 млн дол. США (Житомирська, Хмельницька, Запорізька, Херсонська, Харківська, Миколаївська та Чернівецька). П'ята група – це 7 регіонів із найменшими обсягами експорту послуг до Польщі (менше 1 млн дол. США) – Вінницька, Сумська, Кіровоградська, Черкаська, Донецька, Чернігівська та Луганська області (рис. 3.5).

Просторовою особливістю регіональної диференціації експорту послуг до Польщі є домінування західних областей та м. Києва, адже питома вага Польщі в загальних обсягах експорту послуг у 2021 р. цих регіонів перевищувала 10 % (рис. 3.5). Так, зокрема, питома вага Польщі складала в Рівненській 37,5 %, у Львівській – 14,7 %, у Волинській області – 12,1 % та м. Києві – 11,9 %. Водночас, ця частка є дуже малою (менше 1 %) у Луганській, Вінницькій, Донецькій, Херсонській та Чернігівській областях (рис. 3.5).

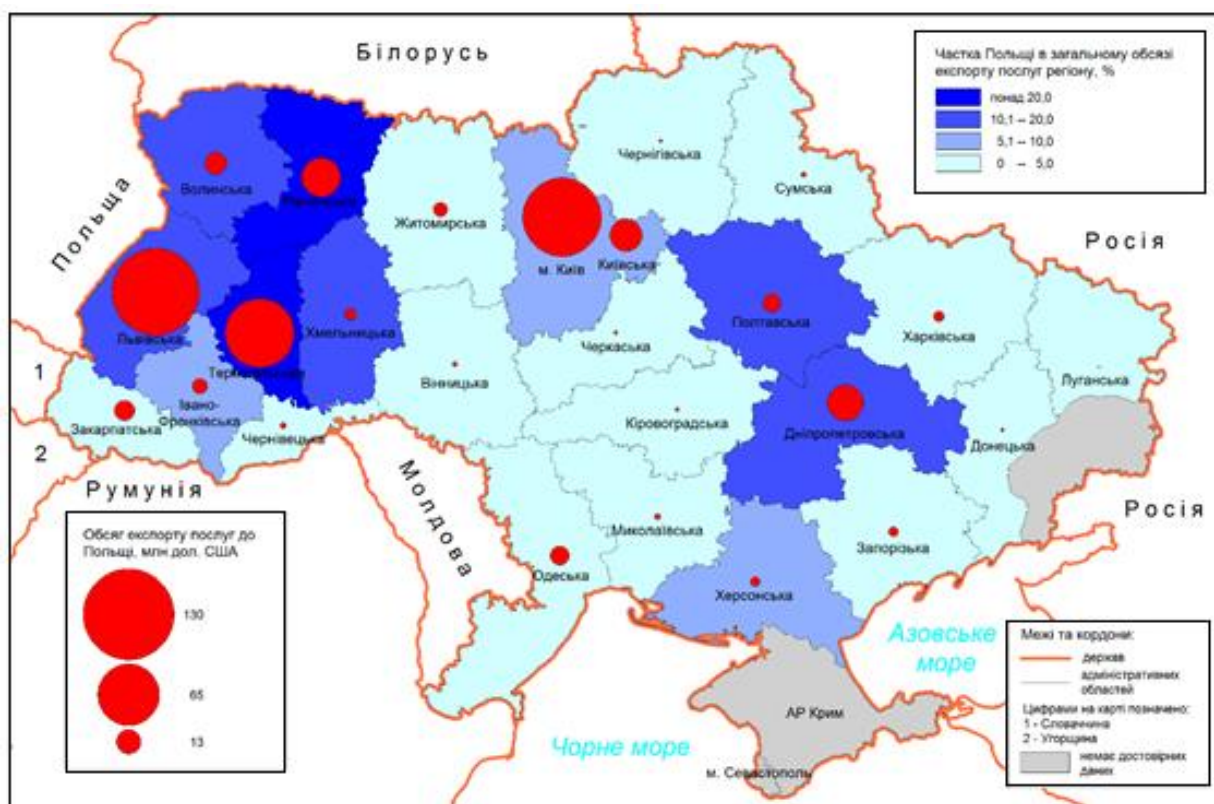

Рис. 3.5. Регіональна диференціація обсягів експорту українських послуг до Польщі в 2021 р.

У геопросторовій диференціації імпорту послуг із Польщі до України спостерігається також домінування західних та центральних регіонів (рис. 3.6). У 2021 р., як і в попередні роки, головним імпортером польських послуг до України було м. Київ (83,3 млн дол. США у 2021 р.), хоча частка Польщі у його загальному обсязі імпорту послуг є невеликою (2,1 %). Питома вага Польщі в загальному імпорті послуг є дуже високою в таких західних областях України, як Івано-Франківська (48,5 %), Тернопільська (43,2 %), Львівська (34,3 %) та Волинська (30,5 %). Значно меншими значеннями обсягів імпорту польських послуг виділяються східні та південні області України (рис. 3.6). Найменша питома вага Польщі у загальному імпорті послуг у 2021 р. зафіксована в Донецькій (0,10 %), Луганській (0,25 %), Херсонській (0,52 %) та Запорізькій (3,04 %) областях [30, с. 28].

Нами було також проведено групування регіонів України за обсягами імпорту польських послуг [30, с. 22]. До першої групи регіонів із найбільшими

обсягами імпорту польських послуг віднесено м. Київ (83,3 млн дол. США), Львівську (35,1 млн), Дніпропетровську (29,1 млн), Київську (22,8 млн), Одеську (15,4 млн), Івано-Франківську (12,8 млн) та Волинську (11,0 млн дол. США) області. Другу групу складають Тернопільська, Вінницька та Харківська області з обсягами імпорту 5–10 млн дол. США. Третя група регіонів України – це області з обсягом імпорту польських послуг від 3 до 5 млн дол. США (Полтавська, Хмельницька, Черкаська й Тернопільська області) (табл. 3.1). До четвертої групи (від 1 до 3 млн дол. США) входять Закарпатська, Житомирська, Миколаївська, Сумська, Чернігівська та Чернівецька області. П'яту групу регіонів складають області з найменшими обсягами імпорту послуг із Польщі у 2021 р. – Запорізька (0,76 млн дол. США), Кіровоградська (0,62 млн), Херсонська (0,15 млн дол.), Донецька та Луганська (по 0,10 млн дол. США) (рис. 3.6).

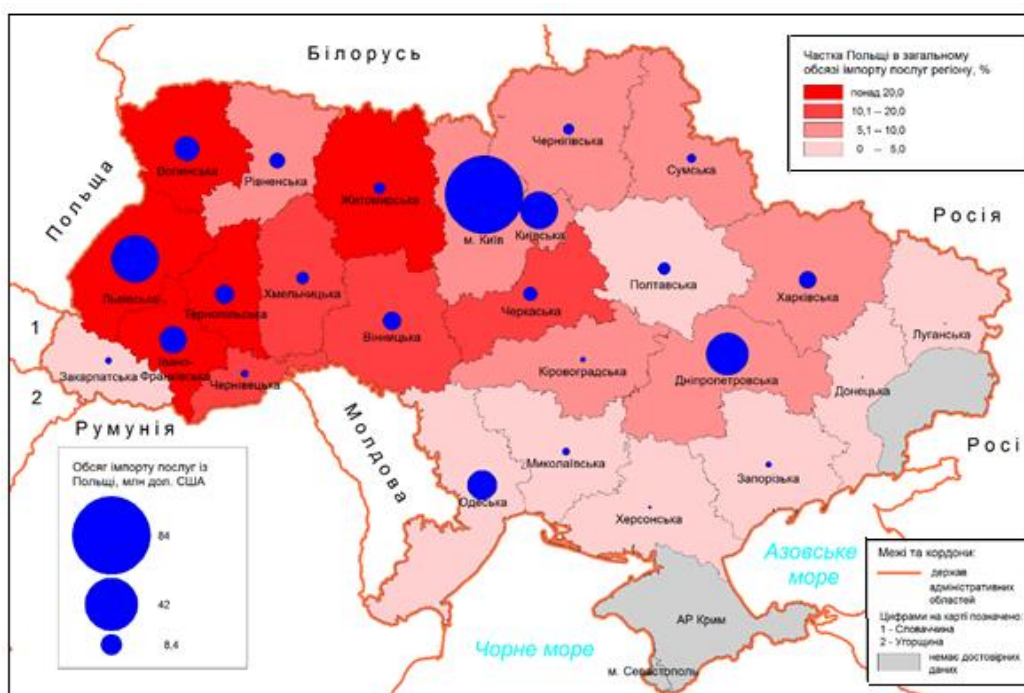

Рис. 3.6. Гепросторова диференціація обсягів імпорту польських послуг до регіонів України в 2021 р.

Характерною особливістю гепросторового розподілу експортно-імпортних потоків послуг є домінування високорозвинутих в економічному

відношенні регіонів (м. Київ, Київська область) та західних областей (Львівська, Тернопільська, Рівненська, Волинська) в позитивному сальдо у торгівлі послугами. Особливо це помітно в наданні транспортних послуг через географічну близькість цих регіонів до Польщі та наявність густої мережі транскордонних переходів через міждержавний кордон. Найкраще позитивне сальдо у торгівлі послугами з Польщею в 2021 р. мали такі українські регіони, як Львівська (+85,5 млн дол. США), Тернопільська (+73,4) області та м. Київ (+17,4 млн). Найбільше негативне торговельне сальдо в торгівлі послугами з Польщею мали такі регіони, як Івано-Франківська (-7,17 млн дол. США), Одеська (-6,79), Вінницька (-5,48) та Дніпропетровська (-3,13 млн дол. США) області (табл. 3.1) через помітне переважання імпорту над експортом послуг. Значна диференціація регіонів України за цим показником свідчить про незбалансованість торгівлі послугами з Польщею.

Нами для підтвердження цієї особливості розраховано показники коефіцієнта збалансованості двосторонньої торгівлі послугами ($Kzbi$) по регіонах України, які відображають значну регіональну диференціацію та асиметрію. Зовнішня торгівля послугами із Польщею була відносно збалансованою в Хмельницькій області та м. Києва із незначним переважанням експорту над імпортом ($Kzbi$ від близький до 0). Відносно збалансованою у 2021 р. також була торгівля послугами з Польщею у Волинській, Київській, Дніпропетровській, Чернівецькій, Миколаївській та Луганській областях із незначним переважанням імпорту над експортом послуг ($Kzbi$ від -0,03 до -0,16 (табл. 3.1 і рис. 3.7).

Найбільш незбалансованою є зовнішня торгівля послугами з Польщею у таких областях, як Рівненська, Тернопільська, Закарпатська та Херсонська, у яких коефіцієнт збалансованості $Kzbi$ коливається від 0,71 до 0,88 із різким переважанням експорту над імпортом (рис. 3.7). Водночас, такі області, як Вінницька, Черкаська, Сумська та Чернігівська області мають також незбалансовану торгівлю послугами з переважанням імпорту над експортом послуг.

Рис. 3.7. Геопросторова диференціація коефіцієнта збалансованості торгівлі послугами регіонів України з Польщею в 2021 р.

Нами також проведено розрахунки коефіцієнта торговельної зв'язаності у торгівлі послугами українських регіонів із Польщею за формулою (2), які свідчать, що всього 6 областей України мають тісну зв'язаність двосторонньої торгівлі послугами, оскільки значення коефіцієнта K_{zv} більші за 1,0 (табл. 3.1 та рис. 3.8). Це свідчить про незначну експортну залежність регіонів України від торгівлі послугами з Польщею на відміну від торгівлі товарами. Водночас на загальнодержавному рівні в 2021 р. коефіцієнт торговельної зв'язаності послугами становив 0,98 (табл. 3.1).

Найбільший рівень торговельної зв'язаності у торгівлі послугами з Польщею в 2021 р. був у Херсонській області ($K_{zv} = 12,73$) за рахунок різкого переважання експорту послуг над імпортом. Високий рівень торговельної зв'язаності з Польщею зафіксовано також у Полтавській, Рівненській, Донецькій, Тернопільській та Дніпропетровській областях (K_{zv} понад 1,0). На відміну від торгівлі товарами спостерігається відмінний просторовий розподіл зв'язаності експортно-імпортних потоків послуг зі зміщенням у східні та

південні регіони України (рис. 3.8). Найменші коефіцієнти зв'язаності в торгівлі послугами з Польщею (K_{zv} менше 0,10) мають Вінницька, Миколаївська, Черкаська, Харківська та Чернігівська області. Для цих регіонів характерною є значна імпортна залежність від торгівлі послугами з польськими регіонами.

Рис. 3.8. Гепросторова диференціація коефіцієнта зв'язаності в торгівлі послугами регіонів України з Польщею в 2021 р.

Отже, проведений гепросторовий аналіз показує, що в торговельних зв'язках послугами регіонів України з Польщею помітна значна просторова асиметрія цих зв'язків. Виявлено, що торгівля послугами українських регіонів із Польщею в гепросторовому аспекті є дуже диференційованою. Регіональна диференціація торгівлі послугами, як і в торгівлі товарам України з Польщею є чітким відображенням дієвості концепції географічного місця та дії першого закону географії Уолдо Тоблера, який відображає тіснішу пов'язаність географічно близьких об'єктів між собою, ніж віддалених [69]. Зокрема, західні

області України завдяки географічній близькості до Польщі, транзитному транспортному положенню та налагодженому транскордонному співробітництву в межах Карпатського єврорегіону та єврорегіону «Буг» мають тісніші торговельні зв'язки з польськими партнерами, ніж східні та південні регіони України. Встановлено, що західні прикордонні області України, які безпосередньо межують із Польщею або близько розміщені до державного кордону, найбільше залучені до торгівлі послугами з нею. Для них характерні високі коефіцієнтами просторової зв'язаності та високі частки Польщі у загальному товарообігу послуг із усіма країнами світу. Це зумовлено перевагами прикордонного та транзитного транспортно-географічного положення й наявністю густої мережі транспортних комунікацій, по яких здійснюються експортно-імпорتنі перевезення товарів до країн ЄС загалом і безпосередньо до Польщі [53; 65], адже саме транспортні послуги є домінуючими в компонентній структурі торгівлі послугами з Польщею. Цьому значно сприяє розгалужена транскордонна транспортна мережа, яка поєднує Польщу та Україну й складається з низки автомобільних доріг та залізниць. На польсько-українському кордоні функціонує 11 пунктів пропуску: п'ять автомобільних, 4 залізничних, два автомобільно-залізничних. Україну та Польщу поєднують також міжнародні транспортні коридори: Пан-європейський № 3 (Критський № 3), Європа–Азія (TRASECA), Гданськ–Одеса (Балтійське море – Чорне море).

Після припинення 17 липня 2023 р. росією в односторонньому порядку дії Чорноморської зернової ініціативи та її фактичного блокування протягом кількох місяців транспортування експортної агропродукції через територію Польщі з використанням її транспортної інфраструктури набуває все більшого значення. Тому завершення будівництва зернового терміналу у балтійському порту Гданськ сприятиме збільшенню експорту українських агро товарів й обсягів надання Польщею транспортних послуг [45].

У міждержавних ЗЕЗ немаловажне значення має інвестиційне співробітництво, яке демонструє реальний стан в економічній співпраці обох країн. Іноземні інвестиції є джерелом поповнення недостатніх внутрішніх

фінансових коштів і також інструментом залучення новітніх технологій у сферу послуг. Найбільші обсяги прямих польських інвестицій (320 млн дол. США) станом на 30.09.2021 р. надійшли, передусім, у промисловість України за рахунок участі в капіталовкладеннях. Їх частка становила 42 % [26]. Іншими сферами вкладання польських інвестицій були також сектори надання послуг: сфера переробки (305 млн дол.), фінансова та страхова діяльність (35 %), оптова та роздрібна торгівля й ремонт автотранспорту (16 %), а також сфера сільського господарства (2,4 %). З іншого боку, українські інвестиції переважно вкладені у сферу транспорту, складську, поштову та кур'єрську діяльність (3 млн дол.), а також у промисловість Польщі – 2,2 млн дол. США [26]. Українські компанії в Польщі переважно діють у сфері будівництва (понад 4,3 тис. компаній), торгівлі, надання послуг із вантажних автоперевезень, у діяльності агентств із працевлаштування, у сфері надання послуг, ІТ-сфері, а також у сфері харчування, готельного та ресторанного бізнесу.

Таким чином, протягом останнього часу в двосторонній українсько-польській торгівлі послугами характерною особливістю є наростання обсягів експортно-імпортних зв'язків та їх значна геопросторова диференціація з домінуванням західних областей та економічно високорозвинених регіонів України. Оцінка показника збалансованості у торгівлі послугами у регіональному розрізі показує, що найбільш збалансованою є зовнішня торгівля товарами з Польщею в регіонах із середнім рівнем соціально-економічного розвитку. Водночас, високорозвинуті в економічному відношенні регіони України характеризуються незбалансованістю в торгівлі послугами за рахунок домінування експорту переважно транспортних послуг над імпортом. Така орієнтація торгівлі послугами України з Польщею поглиблює структурні деформації в регіональних господарських комплексах. Тому співпраця в галузях четвертого і вищих технологічних укладів потребує розширення, адже є основою регіональної інтеграції у контексті реалізації інтеграційної стратегії України.

3.3. Проблеми та перспективи розвитку зовнішньої торгівлі послугами між Україною та Польщею

Становлення України як самостійного суб'єкта зовнішньоекономічних відносин із початку 1990-х років відбувалося в умовах складних і суперечливих внутрішніх та зовнішніх трансформацій. Процеси глобалізації та регіоналізації, трансформація системи міжнародного поділу праці, становлення геополітичного плюралізму, лібералізація міжнародної торговельно-економічної взаємодії сприяли подальшій інтеграції України до європейського та світового ринку. Україна на цих ринках утвердилася як імпортер готової продукції та постачальник низькотехнологічних товарів і послуг. Наявний зовнішньо-торговельний потенціал не міг бути ефективно реалізований через внутрішні економічні кризи, загальне посилення економічної влади окремих фінансово-бізнесових груп і монополізацію стратегічних секторів зовнішньої торгівлі (експорт ресурсів та сировини, транзит) та інші чинники. Також значний вплив на можливості розширення зовнішньоекономічних зв'язків здійснила російська агресія, розпочата в 2014 р. та широкомасштабне російське вторгнення 24 лютого 2022 р. Означені та інші фактори й сьогодні обмежують ефективну інтеграцію України до європейського та світогосподарського простору, тому в зовнішньоекономічних зв'язках України з країнами світу, у тому й числі й з Польщею наявна низка проблем.

На сьогодні Польща й Україна мають величезний нереалізований потенціал у різних сферах економічного співробітництва. Експерти, акцентуючи на великому потенціалі для розвитку, загалом позитивно оцінюють торговельні відносини України та Польщі. Слід зауважити, що тривалий час зберігалось негативне сумарне сальдо взаємної торгівлі з Польщею, окрім початку 2000-х років та в 2021–2022 рр. Проте слід зауважити, що з 2013 р. ситуація в торгівлі послугами була кращою, ніж у торгівлі товарами, адже торговельне сальдо утвердилося як позитивне на користь Україні. Така ситуація була пов'язана з недостовірним декларуванням суб'єктами

зовнішньоекономічної діяльності імпортованих товарів та послуг, заниженням митної вартості та контрабандним ввезенням товарів та «човникової» прикордонної торгівлі. Існування зафіксованих розбіжностей і дисбаланс у статистичних даних по товарообігу між українською та польською статистикою переважно по польського імпорту до України через методологічні та ситуативні причини є також неврегульованим моментом у зовнішній торгівлі між двома країнами. Однак, протягом останнього часу ці розбіжності зменшуються. Питання виникнення й подолання статистичних розбіжностей продовжує активно вивчатися статистичними та митними органами України та Польщі. На думку фахівців, їх подолання, насамперед, неможливе без приведення української методології обліку експортно-імпортних операцій до стандартів ЄС. Тому важливо на сучасному етапі підвищувати рівень співробітництва з митними органами Польщі, збільшувати частку товарів і послуг із високою доданою вартістю завдяки стимулюванню диверсифікації експорту високотехнологічних товарів та підвищення частки нових видів послуг (банківських, страхових, посередницьких).

Спостерігається також асиметрія зацікавленості економічною співпрацею по різні боки кордону, оскільки інтерес польських компаній до українського ринку зменшується, тоді інтерес українських компаній до польського ринку послуг зростає. Така ситуація зумовлена тим, що відсутня прозорість на українському ринку, недотримуються умови контрактів, наявна корумпованість, особливо в податковій службі, та неефективна українська правова система й судочинство [2].

Порівняльний аналіз структури експортних та імпортних послуг між країнами свідчить про переваги польських послуг останнім часом. Позитивна динаміка в імпорті послуг в Україну із Польщі характерна майже для всіх її видів [51]. Одна з проблем у розвитку міждержавної торгівлі послугами останніми роками – це різкий дисбаланс в експортно-імпортних потоках, де домінує імпорт польських послуг над експортом українських. Це пов'язано з тим, що польські послуги орієнтовані на отримання більшої доданої вартості. Це спостерігається, особливо, у значній різниці в обсягах польських державних й

урядових послуг (у 10 разів у 2021 р.), послуг роялті та інших, пов'язаних із використанням інтелектуальної власності (у 9,5 рази), фінансових послуг (у 9 разів) та послуг, що пов'язані з подорожами (в 6,3 рази в 2021 р.) [24].

Однією з головних проблем, що ускладнюють зовнішньоторговельні відносини, економічну та транскордонну співпрацю, є недостатній рівень розвитку прикордонної інфраструктури, що ускладнює вільний рух людей і товарів і послуг через низьку пропускну здатність спільного кордону. Ця проблема може бути вирішена за рахунок збільшення кількості прикордонних переходів та кращого використання потенціалу автомобільних і залізничних перевезень.

У квітні 2023 р. виникла проблема в двосторонніх економічних відносинах, пов'язана із заборонаю урядом Польщі (разом із Болгарією, Угорщиною, Румунією та Словаччиною) до 30 червня 2023 р. будь-якого ввезення широкого переліку базових аграрних продуктів та іншого продовольства, що негативно вплинула також на ринок міждержавних та транспортних послуг [66]. Ця проблема була зумовлена російським блокуванням Чорноморської зернової ініціативи протягом кількох місяців і необхідністю транзитного транспортування експортної агропродукції через територію Польщі з використанням можливостей її транспортної інфраструктури. Це привело до накопичення у Польщі близько 4 млн тонн надлишків транзитного українського зерна, що значно впливало на цінову ситуацію щодо реалізації нового польського врожаю зернових культур. Для виправлення цієї ситуації під заборону потрапили майже усі сільськогосподарські продукти, що виробляються в Україні, у т. ч. й мед, овочі, продукти виноробства, фрукти, яйця, молоко та молочні продукти, крупи, м'ясо, насіння, зернові тощо. Така ситуація стала кризовою як для українських виробників та експортерів сільськогосподарської продукції, так і для польських підприємців, які роками завозили для потреб власної переробки сільськогосподарські товари з України для реалізації на польському ринку товарів за доступними цінами. Вона зумовила спад у наданні транспортних

послуг та послуг із переробки матеріальних ресурсів. Все ж таки тижнем пізніше польська влада прийняла рішення щодо відновлення транзиту української сільгосппродукції територією Польщі на світові ринки за умови, що жодна тонна української агропродукції не залишиться в Польщі [8].

Європейська комісія також долучилася до вирішення цієї проблеми й досягла принципової угоди з Болгарією, Польщею, Румунією, Угорщиною, та Словаччиною щодо української агропродовольчої продукції, імпорт якої ці країни обмежили. Згідно з офіційним повідомленням, Європейська комісія прийняла виняткові та тимчасові запобіжні заходи щодо імпорту обмеженої кількості товарів з України під винятковими гарантіями Регламенту про автономні торговельні заходи [60]. Зараз можна констатувати, що українські сільгоспвиробники можуть як і раніше експортувати до Польщі та інших країн ЄС сільськогосподарську продукцію й налагоджувати нові ділові зв'язки. В умовах військового стану, це є дуже важливою функцією українського бізнесу.

На сьогодні українська й польська сторони виявляють взаємний інтерес до необхідності підвищення ефективності функціонування транспортної інфраструктури та надання транспортних послуг, зокрема, в контексті вирішення нових проблем, викликаних блокадою україно-польського кордону польськими перевізниками через нерівність конкуренції з українськими перевізниками. Польські перевізники заблокувати три з чотирьох пунктів пропуску польсько-українського кордону 6 листопада 2023 р. У такий спосіб вони протестували проти, на їхню думку, надмірної конкуренції після лібералізації міжнародних перевезень між Україною та ЄС з вимогою скасувати транспортний безвіз для України, тобто повернути необхідність отримання дозволів на вантажні перевезення для українських компаній і зменшення їхньої кількості до довоєнного рівня, коли видавали до 200 тисяч дозволів на рік. Також польські перевізники хочуть, щоб порожні польські вантажні автомобілі, які повертаються з України до Польщі, могли проїжджати кордон без черги, а не чекали 10–12 днів [1]. Оскільки Україна перебуває в ситуації війни, то ця блокада негативно впливає на транзит всього, що переміщується через кордон.

З метою вирішення транспортних проблем проводиться також певна робота щодо збільшення кількості вантажних перевезень залізничним транспортом та можливої лібералізації двосторонніх автомобільних та транзитних перевезень. На сьогодні ця проблема частково вирішена.

Характерною особливістю зовнішньоекономічних зв'язках регіонів України з Польщею є те, що Польща значно ефективніше використовує потенціал взаємодії та співробітництва. Це зумовлює певну асиметрію в торговельно-економічних зв'язках, у тому числі й у торгівлі послугами. Для вирівнювання цієї асиметрії необхідно:

- значно підвищити рівень конкурентоспроможності українського експорту зовнішньої торгівлі послугами, зокрема, за рахунок розширення спектру фінансових, ділових, страхувальних та посередницьких послуг;
- удосконалити нормативно-правову, організаційно-економічну, науково-технічну та інфраструктурну системи;
- покращити ефективність державного моніторингу за здійсненням експортних й імпорتنих операцій;
- розширити державну підтримку українських підприємств та організацій, які мають високий рівень конкурентоспроможності на міжнародному (у тому числі й польському) ринку [38, с. 159].

Перспективи розвитку зовнішньоекономічних зв'язків України з Польщею пов'язані з розвитком транскордонного співробітництва та утворення транскордонних кластерів в українсько-польському транскордонному регіоні. Утворення мережі транскордонних кластерів, на думку експертів, є найбільш перспективним напрямом активізації зовнішньоекономічних зв'язків між сусідніми країнами. Зокрема, Програма транскордонного співробітництва ЄС Польща–Білорусь–Україна 2014–2020 роки передбачала формування, таких кластерів, як науковий інформаційно-статистичний транскордонний кластер «Інфостат», транскордонний туристично-рекреаційний кластер в українсько-

польському транскордонному регіоні, Люблінський екоенергетичний кластер, транскордонний логістичний кластер, транскордонний кластер інновацій [47].

Починаючи з 2021 р. діє Програма Interreg NEXT Польща – Україна 2021-2027. Вона є двосторонньою, оскільки через участь Білорусі у російській військовій агресії проти України у 2022 р. була призупинена. Нині вона є продовженням успішної транскордонної співпраці Польщі та України [48].

Серед інших перспективних напрямів активізації ЗЕЗ, у тому числі й у торгівлі послугами, між Україною та Польщею слід виділити регулювання правових відносин між обома державами в податковій, митній та кредитній політиці, розвиток та модернізація прикордонної інфраструктури відповідно до стандартів ЄС, а також будівництво нових пунктів перетину кордону, у т. числі й у межах Волинської області (наприклад, Адамчуки – Збереже), створення спільної комунікаційної системи.

Важливу значимість має ратифікація Угоди про глибоку та всеосяжну зону вільної торгівлі, в результаті якої Україна отримала змогу постачати товари та послуги до країн ЄС на однакових умовах із Польщею. Вигідним як для України, так і для Польщі є визначення галузей України, які мають найвищі конкурентні позиції на міжнародних ринках. Перелік конкурентних позицій Польщі складається переважно з товарів і послуг із високою доданою вартістю, тоді як для України конкурентними товарами є переважно товари та послуги з низькою доданою вартістю.

Перспективним напрямом у зовнішньоекономічних відносинах між обома країнами є також ширше залучення польського капіталу та інвестицій в у сферу торгівлі послугами України, що дасть змогу створити умови для розвитку малого та середнього бізнесу й створення спільних підприємств. Доцільним є реалізація інноваційних проектів, що дасть змогу створити нові робочі місця й покращити соціально-економічний стан окремих регіонів.

ЗЕЗ між Польщею та Україною мають враховувати очікування обох країн у контексті відносин ЄС – Польща – Україна на основі стратегії розвитку ЄС. Зокрема, значний потенціал зосереджений у необхідності розширення

товарообігу польських послуг у південних та східних областях України та збільшенні в ньому питомої ваги видів послуг із високою доданою вартістю. Важливого значення набуває також розбудова транспортних коридорів та інтеграція енергетичних мереж, будівництво трубопроводів тощо.

Отже, зовнішньоекономічна діяльність України вимагає перегляду ключових принципів та механізмів економічної політики в контексті реалізації стратегії європейської інтеграції й це зможе в найближчій перспективі поглибити торговельно-економічне співробітництво з Польщею, у тому числі й у сфері торгівлі послугами. Вирішення проблемних питань в українсько-польських зовнішньоекономічних зв'язках сприятиме їх активізації й ширшому залученні українських регіонів до міждержавної співпраці.

РОЗДІЛ 4. ОСНОВНІ НАПРЯМИ ТА МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ГЕОГРАФІЇ

У сучасній українській школі зміст та структура програми уроків із географії сформована на цілісній системі принципів неперервності навчання й поступової наступності географічної освіти, її подальшу інтеграцію на основі внутрішньо-предметних і міжпредметних взаємозв'язків з іншими дисциплінами, на принципах гуманізації суспільства, де вагоме значення відіграють фізіологічно-вікові можливості учнів середньої та базової школи.

Так, у 9 класі під час вивчення курсу «Географія. Україна і світове господарство» в навчальних програмах для загальноосвітніх шкіл передбачено вивчення теми «Просторова організація виробництв третинного сектора економіки», де доцільно провести окремий урок на тему «Торгівля». На цьому уроці слід розглянути форми торгівлі, чинники територіальної організації, світовий ринок товарів і послуг, його інфраструктуру, суть поняття «зовнішня торгівля», показники зовнішньої торгівлі товарами та послугами, основні напрямки зовнішньоторговельних зв'язків, а також сучасні тенденції розвитку торгівлі в Україні на прикладі зовнішньої торгівлі з Польщею. Ціннісним компонентом такого уроку є обґрунтування залежності обсягів торгівлі товарами та послугами між країнами від рівня їхнього економічного розвитку та інтеграційних процесів у світі.

Під час вивчення в 10 класі курсу під назвою «Географія: регіони та країни» відбувається узагальнення знань і навичок, отриманих здобувачами освіти базового рівня географічної освіти учнів в основній школі. На цьому етапі здобувачі освіти вміють аналізувати географічну інформацію та робити відповідні висновки. Формування та закріплення теоретичних та практичних знань, умінь, навичок, що можна використати при дослідженні світового, національного чи регіонального господарства є метою цього курсу географії.

Така мета передбачає реалізацію багатьох завдань, важливими з яких із яких є знаходження, систематизація та аналіз соціально-економічних та суспільно-екологічних явищ та процесів на рівнях від локального до глобального. Важливим елементом є всебічний розвиток пізнавального інтересу, розвиток творчих та інтелектуальних здібностей. Учні мають проводити індивідуальну науково-практичну діяльність через пошук та аналіз статистико-географічної інформації, використовуючи різні доступні джерела інформації.

Важливе значення під час вивчення особливостей торговельних відносин та розміщення господарства на локальному чи глобальному рівні є інтеграція знаньових компонентів, що відбуваються при систематизації суспільних та географічних складників науково-дослідницької роботи. Саме цей курс характеризується чітко визначеною практичною спрямованістю в момент виконання учнями практичних робіт, виконання власних досліджень та аналізу з можливістю подальшої публікації у наукових виданнях та участі у наукових конференціях. Саме тому матеріали, отримані в процесі написання бакалаврської роботи, доцільно використовувати у навчальній програмі загальноосвітньої школи при вивченні частини теми «Польща. Зовнішні економічні зв'язки. Міжнародні зв'язки України з Польщею» [10].

Матеріали регіонального змісту та результати просторового аналізу торгівлі послугами регіонів України з Польщею можуть вивчатися відповідно до логіки викладу матеріалу та поєднання з іншими темами та послідовності вивчення тем і календарно-тематичного планування. Вивчення цього матеріалу дає знання про особливості зовнішньоекономічної діяльності обох країн, найбільш поширені види товарів та доступних послуг, що експортуються чи імпортуються, вплив суспільно-географічних умов та факторів на рівень їх економічного розвитку та їх спеціалізацію.

При вивченні цієї теми можна застосовувати різноманітні дидактичні інструменти, які виконують такі основні функції:

– *навчальну* (самостійне використання учнями засобів навчання сприяє засвоєнню ними нових знань та формує вміння користуватися дидактичними, технічними, інформаційними та іншими засобами);

– *інформаційну* (засоби несуть в собі певний об'єм інформації, який є основним або допоміжним для підсилення дидактичного ефекту педагогічної діяльності учителя);

– *контрольну* (за допомогою технічних засобів можна здійснювати контроль теоретичних знань учнів на організаційно-підготовчому етапі проектно-технологічної діяльності);

– *розвиваючу* (у процесі навчання передбачає розвиток учнів, допомагає у розвитку мислення, мотивів і здібностей) [5].

Вибір засобів навчання залежить від дидактичної мети, змісту, методів й умов навчального процесу. Організуюча роль кожного з них виявляється по різному й залежить насамперед від змісту матеріалу та форми його демонстрації, наявності навчально-матеріальної бази.

Оскільки засоби навчання виконують різні дидактичні функції й мають різнопланове призначення, умовно їх поділяють на такі групи: 1) засоби, які можуть бути джерелом самостійного набуття знань; 2) технічні засоби, за допомогою яких надається навчальна інформація; 3) засоби, які використовуються для керівництва самостійною діяльністю учнів [5].

З головними географічними поняттями торгівлі послугами тісно пов'язані диференційовані дидактичні матеріали. В них закладена основа шкільної навчальної програми економічної та соціальної географії. Причиною запровадження дидактичних завдань і питань у програму є отримання поглиблення уже сформованих умінь і навичок в учнів, а в подальшій перспективі засвоєння нових знань. Відповідно до цього важливе значення відіграє диференційований підхід, що застосовується під час вивчення цього курсу географії. Зміст та тематика диференційованого навчання перебуває в тісному зв'язку з усвідомленням основних географічних проблем, що існують у нашому сьогоденні. Насамперед, це стосується основних проблем, що можуть виникати у зовнішньоекономічній діяльності на певній території. У цьому випадку необхідно розглянути та дослідити різноманітні факти про об'єкт

дослідження, розкрити сформовані закономірні зв'язки, що існують на певній території та визначити шляхи подолання та вирішення поставлених завдань.

Вагому роль у розвитку шкільної освіти на сучасному етапі відіграють надають сучасні інформаційно-комп'ютерні технології (ІКТ), адже використання на уроці комп'ютерних технологій є важливим способом викладання географії, що дає змогу максимально використати різні джерела інформації та різні види наочності. Безпосередньо, для використання ІКТ на уроках необхідним є відповідне обладнання: ноутбук, мультимедійний проектор та дошка. Використання ІКТ сприяє розвитку мотиваційних здібностей у дітей, отримання нових знань з активним використанням зорової пам'яті, покращення комунікації, а також розвиток інформаційної грамотності й доцільне на будь-якому етапі навчання.

Порівняно зі звичайними технічними засобами навчання, ІКТ дають змогу не лише запропонувати велику кількість відібраних та чітко сформульованих знань, а й дають змогу розвивати й поглиблювати власні творчі та інтелектуальні навички. Важливим моментом ІКТ є доступ учнів до нетрадиційних джерел інформації. Це створює умови для виявлення та розвитку творчої спрямованості в учнів, виявлення власних професійних навичок та їх розвиток. За допомогою ІКТ є можливість для вчителя подати навчальний матеріал, зокрема про зовнішню торгівлю, через систему чітких опорних сигналів, для полегшення процесу запам'ятовування нових знань та закріплення уже сформованих.

Використання такої форми, як презентація дає змогу за короткий відрізок часу у доступній формі продемонструвати матеріал через систему фото- та відеоматеріалів, діаграм, графіків, картосхем. Демонстраційні засоби, такі як презентації, атласи, малюнки, анімації, фото- та відеоматеріали дозволяють сформувати чіткі зорові уявлення у дітей, а на їх основі у нашому випадку – поняття про зовнішню торгівлю товарами та послугами.

Так, під час вивчення зовнішньоекономічних зв'язків доцільним є використання інформаційної графіки про місце Польщі в експорті та імпорті

України, використовуючи дані аналітичного порталу «Слово і діло», який часто презентує діаграми про зовнішньоекономічну діяльність України. Учням доцільно показати, наприклад, діаграму з якими країнами Європи Україна найбільше торгує, де відображено, що Польща за 2023 р. займає перше місце серед усіх країн Європи [25]. Для підкреслення важливості зовнішньоекономічних зв'язків України та Польщі можна використати також інфографіку про двостороннє співробітництво України та країн Європи, яка періодично публікується на сайті цього ж порталу. Ефективним методом є також метод «статистичного потоку» для ілюстрації зростання товарообігу між Україною та Польщею, наприклад у 2021 і 2022 роках, за матеріалами нашого дослідження. Для відображення особливостей товарної структури торгівлі послугами України з Польщею доцільно продемонструвати кругові або лінійні діаграми, які показують частки товарних груп у торгівлі послугами.

Ефективність роботи зі демонстраційними матеріалами, які будуть надавати інформацію про зовнішньоторговельні операції, буде значно ефективнішою, якщо розширювати їх інформативність за допомогою картосхем, створених нами, із позначенням складників товарообігу між країнами і таблиць зі статистичними даними.

Ілюстраційні матеріали є важливими для використання на уроках географії, де доцільним є формування чітких яскравих зорових образів. Така техніка допомагає краще засвоїти товарообіг між країнами та визначити, зокрема, безпосередні послуги, які є складовою частиною експорту та імпорту.

Ігрові форми навчання можна використовувати у форматі вікторин, інтерактивних тестів, кросвордів на різні теми.

Для творчого та наукового розвитку дітей ефективними є уроки «наочна допомога», на яких за зразком та відповідно сформованим планом відбувається створення ідентичних за структурою проєктів, індивідуальних презентацій тощо. Ці принципи допомагають учням краще запам'ятати розглянутий на уроці матеріал, пам'ятати його через систему яскравих образів і поліпшують пізнавальну та дослідницьку активність школяра.

Підвищенню ефективності уроку географії сприяє активізація пізнавальної та навчальної діяльності учнів. Тому доцільно оптимально поєднувати традиційні та інноваційні методи й форми шкільного навчання. У сучасній школі велике значення має інтерактивне навчання, на меті якого створення максимально комфортних умов навчання, де кожен учень почуватиме себе вільно та комфортно. Це дасть змогу кожному з них відчувати власну успішність та усвідомити власні інтелектуальні здібності. Для такого типу навчання характерна особливість, коли навчальний процес відбувається в ситуації постійного взаємозв'язку усіх учасників навчального процесу. При використанні даних методів необхідно давати учням час на адаптацію, використовуючи прості інтерактивні методи на уроках географії, такі як: робота в парах, групова робота, «мозковий штурм», послідовно рухаючись від простих до більш складних методів.

Під час вивчення теми про зовнішньоекономічні зв'язки України досить дієвим методом інтерактивного навчання буде групова робота школярів на практичних заняттях, для самостійного визначення та аналізу основних видів товарів та послуг, що займають найбільшу частку у зовнішньоекономічному співробітництві України та Польщі й факторів, що вплинули на його спеціалізацію чи потреби в товарному чи послуговому складнику ЗЕЗ. Вагома перевага групової форми навчання – взаємонавчання та поглиблення знань, формування умінь вести діалог, дискусію, аргументувати свої думки.

Отже, при вивченні особливостей зовнішньоекономічних зв'язків України, зокрема, у 10 класі курсу «Географія: регіони та країни» за темою «Польща. Зовнішні економічні зв'язки. Міжнародні зв'язки України з Польщею» використання інформаційних технологій є дуже ефективним методом інтерактивного навчання. Оптимальне поєднання традиційних та інноваційних методів і форм шкільного навчання сприяє підвищенню ефективності уроку географії та активізації пізнавальної та навчальної діяльності учнів.

ВИСНОВКИ

У результаті виконання поставлених завдань можна зробити такі висновки:

1. Суспільно-географічна сутність зовнішньоекономічних зв'язків (ЗЕЗ) визначається сукупністю напрямів, форм, методів і засобів торговельно-економічного, валютного та кредитно-фінансового співробітництва між країнами з метою раціонального використання переваг міжнародного поділу праці.

2. Зовнішньоекономічні зв'язки класифікують за видами та формами. Серед видів ЗЕЗ виділяють зовнішньоторговельні, кредитно-фінансові, інвестиційні, виробничі, науково-технічні, інтуристські та ін. Основні форми ЗЕЗ – міжнародна торгівля товарами й послугами, міжнародне науково-технічне співробітництво, міжнародне валютно-фінансове співробітництво, міжнародне інвестиційне співробітництво, міжнародне виробниче співробітництво та міжнародне співробітництво у галузі туризму. Міжнародна торгівля – це найбільш поширена, найстаріша й специфічна форма ЗЕЗ, яка полягає в обміні товарами й послугами між продавцями й покупцями різних країн. Зокрема, в нашій роботі на торгівлю послугами як прогресивний вид ЗЕЗ звернута найбільша увага.

3. Для дослідження зовнішньої торгівлі послугами використовуються різноманітні наукові методи, серед яких найдієвішими є системно-структурний, порівняльний, історичний та картографічний аналізи, методи групування й класифікації та математико-статистичні методи. Зокрема, використання коефіцієнтів торговельної збалансованості та зв'язаності дало змогу виявити просторові особливості зовнішньої торгівлі послугами між регіонами України та Польщею.

4. На становлення та розвиток торгівлі послугами між Україною та Польщею найбільше вплинули історичні, геополітичні, соціально-економічні та географічні фактори, які зумовили протягом останніх 20 років нестабільність і значні коливання в параметрах двостороннього торговельного обміну. На

сьогодні Польща активно підтримує Україну в її євроінтеграційних прагненнях й надає значну гуманітарну й військову допомогу у відбитті російської агресії. Польща нині є головним торговельним партнером України, займаючи перше місце за обсягом товарообороту серед країн Європи. Характерною ознакою у торгівлі послугами між Україною та Польщею є позитивна динаміка в обсягах двостороннього товарообігу, експорту та імпорту послуг та зміна тренду динаміки сальдо торгівлі послугами в останні 10 років із негативного на позитивне на користь України.

5. Для торгівлі послугами між Україною та Польщею характерні такі просторові особливості, як значна регіональна асиметрія та диференціація. Співставлення коефіцієнтів збалансованості з коефіцієнтами зв'язаності торговельних потоків послуг показує значну залежність ринків послуг західних областей і розвинутих у промисловому відношенні регіонів України від торгівлі з Польщею. Західні області України завдяки географічній близькості до Польщі, транзитному транспортному положенню та налагодженому транскордонному співробітництву в межах Карпатського єврорегіону та єврорегіону «Буг» мають тісніші зв'язки в торгівлі послугами з польськими партнерами, ніж східні та південні регіони України. Це зумовлено перевагами прикордонного та транзитного транспортно-географічного положення й наявністю густої мережі транспортних комунікацій, по яких здійснюються експортно-імпортні перевезення до країн ЄС загалом і безпосередньо до Польщі.

6. У розвитку двосторонніх зв'язків у торгівлі послугами між Україною та Польщею існує низка проблем, переважно митного характеру, пов'язаних із недостовірним декларуванням суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності імпортованих товарів і послуг, домінуванням польського імпорту послуг із високою доданою вартістю, недостатнім рівнем розвитку прикордонної інфраструктури та низьким рівнем розвитку українських фінансових, страхувальних та посередницьких послуг. Останнім часом найбільші проблеми були пов'язані з транзитним транспортування української експортної

агропродукції через територію Польщі з використанням її транспортної інфраструктури та блокуванням міждержавного кордону польськими перевізниками транспортних вантажів.

7. Для розширення обсягів торгівлі послугами у двосторонніх ЗЕЗ між Україною та Польщею та усунення асиметрії в торговельно-економічних зв'язках необхідно підвищити рівень конкурентоспроможності українського експорту зовнішньої торгівлі послугами за рахунок постачання на польський ринок послуг із високою доданою вартістю, удосконалити нормативно-правову, організаційно-економічну, науково-технічну та інфраструктурну системи, розширити державну підтримку українських підприємств, які мають високий рівень конкурентоспроможності на міжнародному (у тому числі й польському) ринку послуг та покращити ефективність державного моніторингу за здійсненням експортних й імпорتنих операцій тощо.

8. Результати проведеного дослідження можуть бути використані у викладанні шкільного курсу географії в 9 та 10 класах загальноосвітньої школи при вивченні зовнішньоекономічних зв'язків України й Польщі на основі поєднання традиційних та інноваційних методів і форм шкільного навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова Юлія. Блокада руху вантажного транспорту на українсько-польському кордоні: стало відомо, коли розпочнеться. *ТСН Україна*. 2023. 2 лист. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/blokada-ruhu-vantazhnogo-transportu-na-ukrayinsko-polskomu-kordoni-stalo-vidomo-koli-rozpochnetsya-2442628.html>
2. Аналітична доповідь. Стан та перспективи стратегічного партнерства Польщі та України. Погляд з Польщі та України. Люблін-Київ, 2021. 172 с.
3. Антонюк Н., Сенюк Ю. Україна у сфері геополітичних інтересів Республіки Польща. *Вісник Львівського університету. Серія : Міжнародні відносини*. 2014. Вип. 35. С. 56–66.
4. Бабакова Олена. Польща наша: як масовий приїзд українців змінив сусідню країну. *Європейська правда*. 2019. 18 черв. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2019/06/18/7097408/>
5. Бербец Тетяна. дидактичні можливості засобів навчання для формування самостійності в процесі проектно-технологічної діяльності. URL: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/5314/1/DYDAKTYChNI_MOZhLYVOS_TI.pdf
6. Бондарчук Т. Л. Детермінанти та умови розвитку зовнішньоторговельних відносин України на початку 1990-х років. *Український соціум*. 2020. № 1 (72). С. 149–161.
7. Вінниченко Анна. Польща відновила експорт сільгосппродукції з України. *Торгово-промислова палата України. Прес-центр. Експертна думка*. 2023. 5 трав. URL: <https://ucco.org.ua/press-center/expert-opinion/polshcha-vidnovila-eksport-silgospproduktsiyi-z-ukrayini>
8. Гайдунов Л., Александрова Т. Геополітичний чинник у становленні та розвитку відносин України і Республіки Польща. *Міжнар. наук.-практ. конф. «Геополітичне майбутнє України»*, 19–20 берез. 1998 р., Київ, 2001. С. 156–157.

9. Географічна структура зовнішньої торгівлі послугамитоварами у 2021 році. *Державна служба статистики України*. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

10. Географія. 10–11 класи. Рівень стандарту. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. 2022. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2022/08/15/navchalna.programa-2022.geography-10-11-standart.pdf>

11. Гірнича промисловість Польщі. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Гірнича_промисловість_Польщі

12. Горун Д.О. Українсько-польські відносини (1991–1997 рр.): дис. ... канд. істор. наук / Одеський держ. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса, 1999. 182 с.

13. Даниленко В. Україна: від «перебудови» до соціальних потрясінь (1985–2018 рр.). *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*. 2018. 23. С. 21–38.

14. Дахно І. І. Міжнародне приватне право : навч. посібник. К. : Центр учб. літератури, 2008. 315 с.

15. Дерід І. О. План-конспект лекцій з дисципліни «Зовнішньоекономічні зв'язки України». Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2018. URL: <https://international-relations-tourism.karazin.ua/themes/irtb/resources/caf85a4756f1e60fa084a6a7fa81da18.pdf>

16. Договір між Україною і Республікою Польщею про добросусідство, дружні відносини і співробітництво. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_172#Text

17. Договірні-правова база між Україною та Польщею. *Посольство України в Республіці Польща*. URL: <https://poland.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/233-dogovirno-pravova-baza-mizh-ukrajinoju-ta-polyshheju>

18. Драус Я. Польсько-українські відносини після здобуття незалежності. *Нова Україна. Історія та політика*. 2011. № 10.

19. Дудник І. М. Транспортна географія : підручник. Київ : НАУ, 2016. 288 с.

20. Закон України «Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни» від 3 березня

2022 року № 2115-IX. *Верховна Рада України. Законодавство України. 2023.*
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2115-20#Text>

21. Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів. Л. : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2002. 752 с.

22. Зовнішньоекономічна діяльність. Географічна структура зовнішньої торгівлі України послугами. *Державна служба статистики України.* URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

23. Зовнішньоекономічний словник-довідник / Батрименко В. В., Борисов С. В., Відякіна М. М. та ін. ; [за ред. А. С. Філіпенка]. К. : Академія, 2009. 247 с.

24. Зовнішня торгівля послугами з країнами світу (за видами послуг) у 2021 році. *Державна служба статистики України.* URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

25. З якими країнами Європи Україна торгує найбільше. *Аналітичний портал «Слово і діло».* 2023. 15 верес. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/09/15/infografika/ekonomika/yakymy-krayinamy-evropy-ukrayina-torhuye-najbilshe>

26. Інвестиційне співробітництво. Торговельно-економічне співробітництво між Україною та Польщею. *Посольство України в Республіці Польща.* URL: <https://poland.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/229-torgovelyno-jekonomichne-spivrobotnictvo-mizh-ukrajinoju-ta-polyshej>

27. Козак Ю. Г. Міжнародна торгівля : підручник. 5-те вид. перероб. та доп. / за ред. Ю. Г. Козака, Т. Е. Спорєка, Е. Молендовського. К.–Катовіце–Краків : Центр учб. літератури, 2015. 272 с.

28. Лажнік Володимир. Зовнішня торгівля послугами між Україною й Польщею: динаміка та сучасний стан. *Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів: матеріали VII Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. / за ред. Ю. М. Барського та В. Й. Лажніка, м. Луцьк, 3–5 лист. 2023 р. Луцьк : ФОП Мажула Ю. М., 2023. С. 26–29.*

29. Лажнік Володимир, Озоровська Анна. Сучасний стан зовнішньої торгівлі товарами України з Польщею. *Суспільно-географічні чинники розвитку*

регіонів : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. / за ред. Ю. М. Барського та В. Й. Лажніка, м. Луцьк, 3–5 лист. 2023 р. Луцьк : ФОП Мажула Ю. М., 2023. С. 19–23.

30. Лажнік Володимир, Мозолюк Антон. Регіональна диференціація торгівлі послугами між Україною та Польщею. *Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів* : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. / за ред. Ю. М. Барського та В. Й. Лажніка, м. Луцьк, 12–14 квітня 2023 р. Луцьк : ФОП Мажула Ю. М., 2023. С. 19–23.

31. Литвин М. Р. Українсько-польські відносини новітньої доби: десятиріччя діяльності Центру дослідження українсько-польських відносин Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. *Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*. 2017. Вип. 10. С. 5-26.

32. Лишиленко В. І. Регіональна економіка : підручник. К. : Центр учб. літератури, 2009. 384 с.

33. Макогон Ю. В. Зовнішньоекономічні зв'язки України і залучення інвестицій. *Стратегічні пріоритети*. 2008. № 3 (8). С. 208–218.

34. Мальська М. П., Антонюк Н. В., Ганич Н. М. Міжнародний туризм і сфера послуг : підручник. К. : Знання, 2008. 661 с.

35. Маруняк Є. О., Лажнік В. Й., Пугач С. О. Просторова диференціація товарної торгівлі України з країнами ЄС. *Український географічний журнал* 2023. № 2. С. 13–24. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2023.02.013>

36. Масляк П. О., Олійник Я. Б., Степаненко А. В. Словник-довідник учня з економічної і соціальної географії світу. К. : Лібра, 1996. 328 с.

37. Мельничук Оксана. Міжнародна торгівля послугами. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2020. № 4. С. 115–128.

38. Ободовська В. О. Принципи формування зовнішньоекономічних зв'язків України та Польщі. *Шевченківська весна: Географія: Матеріали міжнародної наук.-практ. Конф.* К. : ВГЛ «Обрії», 2015. Вип. XIII. С. 168–170.

39. Ободовська В. О. Суспільно-географічне дослідження зовнішньоекономічних зв'язків України та Республіки Польща : дис. ... канд. геогр. наук : 11.00.02 – екон. та соц. географія. К. : КНУ ім. Т. Шевченка, 2017. 227 с.
40. Олійник Я. Б., Ободовська В. О. Сучасний стан торговельно-економічного співробітництва регіонів України та Республіки Польща. *Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Сер. Географія*. 2017. Вип. 1 (66). С. 9–15.
41. Олійник Я. Б., Шищенко П. Г., Степаненко А. В., Масляк П. О. Географія : навч. посібник. К. : Знання, КОО, 2006. 455 с.
42. Павленко І. П., Варяниченко О. В., Навроцька Н. А. Міжнародна торгівля та інвестиції : навч. посібник. К. : Центр учб. літератури, 2012. 256 с.
43. Пілюшенко В. Л., Шкрабак І. В., Славенко Е. І. Наукове дослідження: організація, методологія, інформаційне забезпечення : навч. посібник. К. : Либідь, 2004. 344 с.
44. Політичні відносини між Україною та Польщею. Посольство України в Республіці Польща. URL: <https://poland.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/228-politichni-vidnosini-mizh-ukrajinoju-ta-polyshheju>
45. Польща побудує зерновий термінал у Гданську для України. *Ukraine open for Business. Business news from Ukraine*. 2023. 11 жовт. URL: <https://open4business.com.ua/polshha-pobuduye-zernovyj-terminal-u-gdansku-dlya-ukrayiny/>
46. Попова Ю. М., Радченко Л. М., Якушенко А. С. Міжрегіональне співробітництво України та Республіки Польща у контексті інтеграції України до ЄС. *Економічний простір*. 2016. № 106. С. 36–44.
47. Програма транскордонного співробітництва ЄІС Польща-Білорусь-Україна 2014–2020. 3-тє оновлення. *PL-BY-UA 2014-2020*. 92 с. URL: https://www.pbu2020.eu/files/uploads/JOP_UA_update%2005.12.2018_01.pdf
48. Програма Interreg NEXT Польща – Україна 2021-2027. URL: <https://pl-ua.eu/ua/pages/586>
49. Слюсаренко А. В. Зміцнення зовнішньоекономічних зв'язків країни: теоретичний та практичний аспекти. *Вісник ХНАУ ім. В. В. Докучаєва. Сер. Економічні науки*. 2014. № 4. С. 270–278.
50. Соціально-економічна географія України : навч. посібник / Шаблій О. І., Білецький М. І., Заставецький Б. І. та ін. Львів : Світ, 2000. 680 с.

51. Студінська Галина, Студінський Володимир. Українсько-польські торговельні відносини: ретроспективний аналіз. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2019. № 31. С. 69–82.

52. Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики. Одеса : Астропринт, 2005. 632 с.

53. Торговельно-економічне співробітництво між Україною та Польщею. *Посольство України в Республіці Польща*. URL: <https://poland.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/229-torgovelyno-jekonomichne-spivrobitnictvo-mizh-ukrajinoju-ta-polyshheju>

54. Україна в постбіполярній системі міжнародних відносин / за ред. Л. В. Губерського. К. : Вид.-поліграф. центр «Київ. ун-т», 2008. 512 с.

55. Україна на шляху до ЄС: реалії і перспективи. *Національна безпека і оборона*. 2022. № 1–2. 132 с.

56. Філіпенко А. С. Особливості міжнародного регулювання торгівлі послугами. *Стратегія розвитку України*. 2016. № 1. С. 3–11.

57. Циганкова Т. М., Петрашко Л. П., Кальченко Т. В. Міжнародна торгівля : навч. посібник. К. : КНЕУ, 2001. 448 с.

58. Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії. Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. 444 с.

59. Штангей Н. М., Аксьонова В. Ю. Зовнішньоекономічні зв'язки як засіб реалізації загальнодержавних інтересів. *Науковий потенціал України. Економіка: матеріали наук. конф. (27–29 бер. 2007 р.)*. К., 2007. С. 59–61.

60. Commission adopts exceptional and temporary preventive measures on limited imports from Ukraine. *European Commission. Press release*. 2023. 2 May. Brussel. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_2562

60. International trade in services – Overview. URL: <https://ec.europa.eu>

62. Komornicki T. Assesment of regional economic hazard based on export statistics. J. Kitowski (red.). *Countries of Central and Eastern Europe versus global economic crisis, Geopolitical Studies*. Rzeszów : Uniwersytet Rzeszowski, IGiPZ PAN, 2009. 15. P. 165–182.

63. Komornicki T. Ocena charakteru, struktury i intensywności polskiego eksportu w kontekście celów polityki regionalnej, na poziomie województw. *Ekspertyza dla Ministerstwa Rozwoju Regionalnego*. Maszynopis. Warszawa, 2009.

64. Komornicki T. Rola wymiany towarowej ze wschodnimi sąsiadami Polski w gospodarce lokalnej. Z. Ziolo, T. Rachwał (red.). *Procesy transformacji przemysłu w regionalnych i krajowych układach przestrzennych*. Warszawa-Kraków : Wydaw. Nauk. AP, 2010. 15. P. 105–116.

65. Lazhnik Volodymyr, Puhach Serhii, Maister Andrii. Regional Differentiation of Commodity Trade of Ukraine with Poland. *Geographia Polonica*. 2020. 93, 3. P. 421–442. DOI: <https://doi.org/10.7163/GPol.0181>

66. List of countries by GDP (PPP). URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_\(PPP\)](https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_(PPP))

67. List of countries by GDP (PPP) per capita. URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_\(PPP\)_per_capita](https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_(PPP)_per_capita)

68. Rozporządzenie ministra rozwoju i technologii z dnia 15 kwietnia 2023 r. w sprawie zakazu przywozu z Ukrainy produktów rolnych. *Dziennik ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. Warszawa, 15 kwietnia 2023 r. Poz. 717. URL: <https://dziennikustaw.gov.pl/D2023000071701.pdf>

69. Tobler W. A computer movie simulating urban growth in the Detroit Region. *Economic Geography*. 1970. 46 (2). P. 234–240.

70. Współpraca handlowo-gospodarcza pomiędzy Ukrainą a Rzeczpospolitą Polską. 2020. *Ambasada Ukrainy w Rzeczypospolitej Polskiej*. URL: <http://poland.old.mfa.gov.ua/pl/ukraine-pl/trade>